

KRIJTLIJNEN VOOR EEN VLAAMS ECONOMISCH RELANCEBELEID

Eigen initiatief

Decretale opdracht SERV-decreet 7 mei 2004 art. 11 (overlegfunctie)

Goedkeuring 15 juni 2020

Contactpersonen Wim Knaepen wknaepen@serv.be 02 209 01 05
Tim Buyse tbuyse@serv.be 02 209 01 23

Inhoud

Krachtlijnen	4
De coronacrisis hakt diep in op het economisch bestel	4
Genereuze crisismaatregelen maar grotere selectiviteit en maatwerk tijdens relance	4
Digitalisering en de Vlaamse innovatiekracht als leidraad voor een economisch relancebeleid in lijn met de SDG's en de EU Green Deal	5
1 Inleiding	7
2 Grote sociaaleconomische uitdagingen	8
2.1 Een sputterende motor	8
2.2 Welvaarts- en jobverliezen	9
2.3 Geen relance zonder volgehouden ondersteuning	14
3 Steun genereus tijdens crisisfase en doelmatig, selectief, en toekomstgericht tijdens huidige exit	15
3.1 Voldoende genereuze crisisondersteuning ter herstel van het vertrouwen	16
3.2 Selectieve en maatwerkgerichte ondersteuning tijdens de exit	17
Geleidelijk aan een grotere selectiviteit	17
Maatwerk vereist	18
4 Een duurzame economische relance	19
4.1 Investeer in infrastructuur	20
4.2 Rol een integrale digitale agenda uit	21
Werk één digitale koepelagenda uit	21
Zet in op de verdere implementatie van Industrie 4.0 en AI	22
Optimaliseer de digitale infrastructuur	24
Ontwikkel innovatief beleid en experimentwetgeving	24
4.3 Ondersteun weerbaar en inclusief ondernemerschap en werknemerschap	25
Motiveer en stimuleer alle talenten van ondernemers en werknemers	25
Bevorder de effectieve overstap naar nieuwe businessmodellen en e-commerce	26
4.4 Stimuleer internationale handel en regionale productie en leg de link met strategische activiteiten	27
Zet in op de voor Vlaanderen zo belangrijke internationale handel	27
Stimuleer initiatieven voor korte ketens en regionale productie	28
Besteed bijzondere aandacht aan strategische activiteiten	28
4.5 Verstevig de linken binnen en investeer gericht in het Vlaamse industriële eco-innovatiesysteem	29
4.6 Versterk de Vlaamse innovatiekracht	29
Vlaanderen piloteren in de top 5 van innovatieve kennisregio's	29
Een kwalitatieve invulling van de 1%-norm voor publieke O&O blijvend nastreven	30
Innovatieve en duurzame overheidsopdrachten als effectieve katalysator	31

Krachtlijnen

De coronacrisis hakt diep in op het economisch bestel

Meer en meer wordt gevreesd dat de coronacrisis permanente economische schade zal veroorzaken. Het scenario van een snel, V-vormig herstel van de economie wordt minder waarschijnlijk. De verwachting is dat de heropleving in 2021 (+8,2%) slechts een deel van de achteruitgang (-10,6%) in 2020 zal compenseren. De groeivoorzichten voor de Belgische economie worden fors verlaagd, het omzetverlies bij de Belgische ondernemingen blijft schommelen rond de 26%, iets meer dan 180.000 werknemers (bijna 7% van de werknemers in de private sector) en 82.500 zelfstandigen dreigen in 2020 zonder werk te vallen en riskeren een omvangrijk koopkrachtverlies, over 2020 en 2021 samen zou de binnenlandse werkgelegenheid met 111.000 personen afnemen, 66% van de bedrijven is van plan investeringen uit te stellen waarvan 35% zelfs voor onbepaalde tijd. Bovendien is 11% van de gezinnen extra financieel kwetsbaar geworden tijdens de crisis omdat hun inkomens significant verminderden.

Nieuw voor beleidsmakers, ondernemingen en werknemers is de onzekerheid die het virus met zich meebrengt. In deze 'co-coronatijd' kunnen immers nieuwe golven met beperkende maatregelen nodig zijn in afwachting van een vaccin of een andere oplossing. Sommige sectoren zullen sneller in een post-coronafase zitten, maar voor andere kan de 'co-coronafase' langer aanhouden. Het is daarom belangrijk dat de federale en Vlaamse overheid perspectieven blijft bieden aan ondernemingen, werknemers en consumenten in deze co-coronaperiode. Op ondernemings-, sector- en interprofessioneel niveau is sociaal overleg tussen werkgevers en werknemers cruciaal om bij te dragen tot een zo snel mogelijke maar veilige verdere heropstart. Ook de Europese Unie moet haar verantwoordelijkheid nemen en instaan voor een meer gecoördineerde aanpak om de steunplannen en de exit strategieën van de diverse lidstaten beter op elkaar af te stemmen en de werking van de interne markt te verzekeren.

De SERV roept de Vlaamse Regering op om de effecten van de genomen crisismaatregelen te analyseren. Dit moet helpen om bij heropflakkingen van het virus publieke middelen doelgericht in te zetten om faillissementsgolven bij KMO's te voorkomen en selectief de koopkracht van de meest behoeftigen te ondersteunen.

Genereuze crisismaatregelen maar grotere selectiviteit en maatwerk tijdens relance

Crisismaatregelen moeten voldoende genereus zijn om de eerste schokken op te vangen en de basis van het sociaaleconomisch en maatschappelijk weefsel overeind te houden. Relancemaatregelen moeten ook nadien de samenleving, de economie en de arbeidsmarkt de nodige zuurstof geven, het vertrouwen en de koopkracht van consumenten en producenten ondersteunen, armoede vermijden en domino-effecten beperken. Dit moet echter selectiever gebeuren en op maat getailleerd.

- Duidelijke criteria gekoppeld aan bestaande selectievoorwaarden (bv. drempelwaarden of de ondertekening van een covenant) of aan nieuwe voorwaarden of engagementen, bijvoorbeeld inzake de Green Deal en SDG's, moeten de selectiviteit schragen, met aandacht voor de operationaliseerbaarheid en efficiëntie.
- Maatwerk impliceert dat financiële en fiscale steunmaatregelen moeten worden verfijnd en aangevuld om ze beter te richten op de noden van de anders gezonde ondernemingen en gaandeweg ook op de opportuniteiten en uitdagingen van de toekomst. Bepaalde sectoren en waardeketens worden immers extra hard getroffen en hebben momenteel nog geen perspectief op snelle heropleving. Naarmate de co-coronatijd vordert, zal de solvabiliteit van verscheidene ondernemingen, in het bijzonder kmo's, bijzondere aandacht vragen.

Digitalisering en de Vlaamse innovatiekracht als leidraad voor een economisch relancebeleid in lijn met de SDG's en de EU Green Deal

Voor de SERV is het van groot belang dat het relancebeleid synergiën realiseert met maatschappelijke uitdagingen en verplichtingen voor de middellange en lange termijn (economisch, sociaal en ecologisch), met de SDG's, de EU Green Deal, de digitalisering en de versterking van de Vlaamse innovatiekracht als speerpunten voor meer groei, jobs, welzijn en duurzaamheid. Dit uitgangspunt moet de leidraad vormen voor het toekomstig Vlaams economisch-industrieel (relance)beleid dat focust op de volgende hoofddoelstellingen:

- **Infrastructuurinvesteringen** met een omvangrijk sociaaleconomisch multiplicatoreffect en een zo groot mogelijke bijdrage aan maatschappelijke opportuniteiten en doelen zoals de SDG-doelen, de klimaat- en energiedoelen, de doelen inzake armoede, wonen, innovatie ...
- **Een integrale digitale agenda.** Vlaanderen moet meesurfen op de golf van digitalisering die door COVID-19 wordt versterkt en versneld. Om de digitale economie en samenleving vorm te geven is een geïntegreerd beleidsplan vereist. De recent door de Vlaamse Regering opgerichte Taskforce 'Vlaanderen Helemaal Digitaal' kan een leerproces zijn om tot een geïntegreerde benadering van beleidsinitiatieven te komen. In de digitale beleidsagenda moet specifiek aandacht worden besteed aan:
  - de verdere implementatie van Industrie 4.0 en artificiële intelligentie (AI). De versnelling die COVID-19 aan de digitaliseringsomwenteling en de snellere uitrol van robots in de industrie geeft, zal voor Industrie 4.0 en AI een additionele impuls betekenen, ook voor reshoring van industriële activiteiten. De SERV meent dat de Vlaamse industriestrategie moet gealigneerd worden op het EU-herstelplan dat de Green Deal en de digitale transformatie centraal stelt. Om meer rendement te halen uit product- en procesinnovaties en Industrie 4.0 succesvol verder te implementeren, is sociale innovatie een cruciale factor. COVID-19 heeft deze uitdaging nog meer op scherp gezet. Deze crisis zet immers in alle bedrijven en organisaties het werk op zijn kop. Sociale innovatie is essentieel om talent te ontwikkelen, aan te trekken en te behouden. Sociale innovaties zijn ook een hefboom voor het versterken van de innovatiegerichtheid, productiviteit en levensduur van ondernemingen. De manier waarop ondernemingen het werk organiseren en werknemers coachen en inspraak geven is dan ook van groot belang. Sociale innovatie impliceert een human centered overleg, wat inhoudt dat ook medewerkers betrokken zijn bij vernieuwingen in de organisatie en deze samen (mee) vormgeven, alsook geëngageerd zijn om de nieuwe technologieën onder de knie te krijgen via levenslang leren.
  - optimalisering van de digitale infrastructuur, onder meer door de introductie en uitrol van 5G met aandacht voor de gezondheids- en veiligheidsrisico's.
  - de ontwikkeling van experimentwetgeving die ruimte laat voor nieuwe ideeën, initiatieven en experimenten zoals in gezondheid, energie, mobiliteit, steden, veiligheid, privacy, fintech, blockchain, enz. Experimentwetgeving past in het streven naar een slimmer, meer evidence informed beleid.
- **Weerbaar en inclusief ondernemerschap en werknemerschap.** COVID-19 moet als trigger gebruikt worden om ondernemerschap en werknemerschap inclusief te benaderen met aandacht voor alle doelgroepen en economisch-maatschappelijke sectoren en dit doorheen de hele levenscyclus. Dit vereist het blijvend inzetten op een adequaat competentiebeleid voor ondernemers- en werknemersvaardigheden en een flankerend beleid in het kader van faillissementspreventie en preventief bedrijfsbeleid. Ondernemerschap betekent ook vertrouwd geraken met nieuwe businessmodellen zoals onder meer e-commerce. De vroegere en nog lopende informatie- en sensibiliseringscampagnes van de Vlaamse Regering moeten ertoe bijdragen dat ondernemers ook effectief de overstap naar nieuwe businessmodellen zetten.
- **Internationale handel én regionale productie.** Internationale handel blijft cruciaal voor het open en operationeel houden van de belangrijkste toeleveringsketens voor essentiële goederen voor de crisis. Succesvolle internationalisering heeft nood aan een holistische benadering vanuit het beleid, waarin ook aandacht wordt besteed aan internationaal verantwoord ondernemen, het EU beleidskader en concrete multistakeholderinitiatieven. Anderzijds brengt

de coronacrisis ook risico's met zich mee voor ondernemingen in strategische sectoren die in se gezond zijn, maar tijdelijk in een financieel zwakkere positie verkeren, wat hen een makkelijke overnameprooi maakt voor buitenlandse (Chinese, Amerikaanse ...) overnemers. De oprichting van een federaal screeningsmechanisme, met volwaardige Vlaamse betrokkenheid, is urgent om buitenlandse investeringen vooraf te evalueren en desnoods te blokkeren¹. Naast internationale handel biedt COVID-19 ook kansen voor korte ketens en de verankering van regionale productieactiviteiten. De bevordering van regionale productie wordt best vanuit een Europees kader benaderd en gecoördineerd. Dat biedt de beste garanties voor een voldoende grote kritische massa met groeikansen voor de Vlaamse ondernemingen, inclusief de ondernemingen in de sociale economie (maatwerkbedrijven), en werkgelegenheid. De SERV benadrukt dat internationale handel en regionale productie een en-en-verhaal vormen.

- **De versteviging van het Vlaamse industriële eco-innovatiesysteem** dat onder meer gemobiliseerd kan worden bij de aanpak van de diverse maatschappelijke uitdagingen (missiegericht innovatiebeleid) zoals de klimaatproblematiek en andere SDG-doelstellingen of de samenwerking rond wetenschappelijk-technologische domeinen (bijvoorbeeld artificiële intelligentie).
- **De versterking van de Vlaamse innovatiekracht** met aandacht voor:
  - de positionering binnen de top 5 van innovatieve kennisregio's aan de hand van een goed onderbouwde indicatorenset die als strategische gids en benchmark moet dienen;
  - de kwantitatieve realisatie en kwalitatieve invulling van de 1%-norm voor publieke O&O waarbij innovatiesteunmaatregelen regelmatig worden geëvalueerd op hun impact, bredere return en effectiviteit. Dit kan, binnen de gegeven budgettaire context, tevens het inzicht van de overheid verrijken over welke instrumenten welke doelgroep op de meest optimale wijze ondersteunen.
  - innovatieve en duurzame overheidsopdrachten als effectieve katalysator voor de introductie van innovatieve en duurzame producten/diensten in de werking en dienstverlening van de Vlaamse overheid, met een efficiënte monitoring van de aanbestedingspraktijk op basis van data, zowel kwantitatief als kwalitatief.

---

¹ SERV (2020) Advies Vlaamse screening buitenlandse directe investeringen, Brussel, 7 mei 2020.

1 Inleiding

De coronacrisis slaat ongemeen hard toe. Elke organisatie, werkvloer en iedere burger voelt de impact. Dit is onbekend terrein. De uitdaging waar Vlaanderen voor staat, is kolossaal. Maatregelen zijn nodig om de gezondheidseffecten te beperken en de ongeziene economische en sociale gevolgen in te dijken. Nu de strengste maatregelen om de verspreiding van het COVID-19-virus tegen te gaan stilaan worden afgebouwd, moet de beleidsaandacht ook meer gaan naar relance.

Het relancebeleid moet ervoor zorgen dat de uitzonderlijk zwaar getroffen economie en samenleving kunnen heropleven en ondernemingen, zelfstandige ondernemers, werknemers, gezinnen en individuele burgers opnieuw perspectief krijgen. Het moet nieuwe besmettingen van COVID-19 inperken en de maatschappij weerbaarder maken. Bovendien kan het relancebeleid een unieke kans zijn om nieuwe wegen in te slaan die Vlaanderen sterker in de wereld kunnen positioneren als een performante economie en een inclusieve, zorgzame en duurzame samenleving.

De SERV formuleerde op 13 mei 2020 een koepeladvies over een duurzaam Vlaams relancebeleid², in aanvulling op het lopende overleg met de Vlaamse Regering over het crisisbeleid en de heropstart. Dit advies moest ook gezien worden als insteek vanuit de SERV voor het overleg dat de komende periode plaatsvindt met de Vlaamse Regering, het Vlaams Parlement en met experts en andere actoren in het relancecomité.

Naast dit advies kondigde de SERV aan in de komende periode nog meer gedetailleerde adviezen en rapporten uit te brengen over diverse aspecten van het relancebeleid. Voorliggend advies bevat de nadere uitwerking van de krijtlijnen over het economische en innovatielukkig.

Dit advies wordt vergezeld van een achtergrondbijlage die de economische impact vanuit diverse invalshoeken reflecteert.

² Zie voor het koepeladvies en gerelateerde SERV-adviezen en publicaties over het relancebeleid volgende webpagina: <https://www.serv.be/serv/relancebeleid>

2 Grote sociaaleconomische uitdagingen

2.1 Een sputterende motor

De economische impact van de coronacrisis is enorm op korte termijn, en ook de analyses voor de sociaaleconomische implicaties op middellangere termijn zijn alarmerend.

De crisis heeft een directe en indirecte impact op de economie op vele vlakken: op markten (goederen- en dienstenmarkten, arbeidsmarkt en financiële markten) op kapitaalvoorraden (geproduceerd kapitaal, menselijk kapitaal, fysiek kapitaal, sociaal kapitaal, financieel kapitaal) en op het overheidsapparaat, - beleid en -financiën ... Dat manifesteert zich in een impact op macro-economische parameters (bbp, inflatie, werkgelegenheid, vraag ...), micro-economische parameters (consumentengedrag, markten, prijzen ...) en andere parameters. De economische neergang stuurt op haar beurt en tegelijkertijd een sociale schokgolf door de samenleving, waarvan de definitieve omvang momenteel nog niet duidelijk is.

Grosso modo uit de impact van de crisis zich vanuit macro-economisch perspectief op minstens vijf domeinen:

- de **aanbodzijde**
  - De plotse terugval in de productie in de door de coronacrisis geaffecteerde landen propageert zich doorheen de globale waardeketens. Onze buitenlandse handel focust zich traditioneel op landen van de Europese Unie en de uitgesproken integratie van onze economie in de mondiale waardeketens veroorzaakt een watervaleffect: een dalende groei in het buitenland sijpelt door naar ons land.
  - Opgelegde sluitingen treffen ondernemingen, ondernemers en werknemers in verschillende sectoren erg hard. Toeleveringsproblemen, voorraadtekorten en liquiditeits- en solvabiliteitsproblemen verstoren het aanbod. De daling in binnenlandse vraag (cf. supra) zorgt voor lagere import en heeft internationale gevolgen, die op hun beurt de productie (vnl. in de industrie) verder doen afnemen.

- de **vraagzijde**, ten gevolge van een sterke daling in consumptie en een terugval in het vertrouwen van zowel consumenten als investeerders. Gezinnen verliezen inkomen (denk aan (tijdelijke) werkloosheid, ziekte of een terugval in de inkomens van zelfstandigen) en ervaren financiële onzekerheid en verminderen dus hun bestedingen.
- op **financieel** vlak, aangezien ondernemingen in moeilijkheden kunnen komen door het opdrogen van liquiditeiten (en na verloop van tijd ook kapitaal), wat opnieuw een kettingreactie kan veroorzaken richting leveranciers, werknemers, financiële instellingen blootgesteld aan bedrijfsleningen ... Inkomensverlies door (tijdelijke) werkloosheid en/of ziekte versterken bovendien de negatieve vraageffecten.
- op **macro-economisch en budgettair** vlak, gelet op de ongekende omvang van de financiële ondersteuningspakketten voor burgers, werknemers en bedrijven die een impact zullen hebben op de overheidsuitgaven, de schuldpositie en het begrotingssaldo, maar die gegeven de tijdelijke flexibele toepassing van het Europese begrotingskader ook mogelijkheden bieden voor toekomstgerichte ambitieuze investeringen.
- de intensiteit van de **domino-effecten** die bovenstaande factoren met zich meebrengen, zoals stijging van de werkloosheid en aantal faillissementen, een verminderde productiviteit, lagere inkomens en dus minder bestedingscapaciteit, minder inkomsten voor de staat gekoppeld aan hogere uitgaven ...

2.2 Welvaarts- en jobverliezen

De onzekerheid over de verdere ontwikkeling en impact van het virus maakt het cijfermatig ramen van de sociaaleconomische impact niet eenvoudig. Toch wijst alles erop dat de coronacrisis ook een erg omvangrijke negatieve impact heeft op Vlaanderen. Als open economie zal de Vlaamse groei ook afhankelijk zijn van het verloop van de crisis bij onze handelspartners. Bovendien neemt ook de kans op een financiële crisis in binnen- of buitenland toe naarmate de crisis langer duurt.

Volgens een eerste prognose van de Nationale Bank van België (NBB) en het Federaal Planbureau op 8 april 2020 zou het reëel bbp van de Belgische economie in 2020 met 8% kunnen krimpen met een kwartaaldaling van om en bij de 4% in het eerste kwartaal en 15% in het tweede kwartaal, gevolgd door een krachtig herstel in de tweede helft van het jaar dat evenwel ontoereikend zou zijn om het initiële verlies goed te maken. Uit de meest recente gegevens over de economische groei blijkt dat de krimp in het eerste kwartaal iets minder groot is (-3,6%) dan verwacht³. Het overheidstekort zou kunnen uitkomen op ten minste 7,5% bbp en de schuld op ongeveer 115% bbp op het einde van 2020. Op basis van de hypothese dat de lockdownmaatregelen zouden beperkt blijven tot 7 weken en de acute fase van de crisis dus geconcentreerd blijft tot de eerste helft van 2020, verwachten beide instellingen in 2021 wel een krachtige heropleving van +8,6% bbp. Zoals verder wordt betoogd, werden de economische vooruitzichten zeer recent neerwaarts herzien.

Beide instellingen benadrukken dat dit scenario met vele onzekerheden is omgeven, waarvan de epidemiologische dynamiek de belangrijkste is. Die zou immers kunnen leiden tot een zowel langduriger als strengere inperking van de economische activiteiten.

³ Instituut voor de Nationale Rekeningen en Nationale Bank van België, Het bbp krimpt met 3,6% in het eerste kwartaal van 2020, 29 mei 2020, <https://www.nbb.be/doc/dq/n/dq3/histo/nnat20i.pdf>.

Tabel 1: Evolutie en vooruitzichten bbp

	Realisaties			Vooruitzichten					
	2017	2018	2019	Europese Commissie		IMF		Federaal Planbureau en NBB	
	2017	2018	2019	2020	2021	2020	2021	2020	2021
België	1,7	1,4	1,3	-7,2	6,7	-6,9	4,6	-8,0	8,6
Vlaanderen	2	1,7	1,5	.	.	.	.	.	.
Brussel	0,8	0,9	0,8	.	.	.	.	.	.
Wallonië	1,6	1,3	1,2	.	.	.	.	.	.
Nederland	3	2,6	1,7	-6,8	5	-7,5	3	.	.
Duitsland	2,5	1,5	0,6	-6,5	5,9	-7	5,2	.	.
Frankrijk	2,3	1,6	1,3	-8,2	7,4	-7,2	4,5	.	.
Eurozone	2,5	1,8	1,2	-7,7	6,3	-7,5	4,7	.	.
VK	1,8	1,4	1,2	-8,3	6,0	-6,5	4	.	.
VS	2,2	2,9	2,3	-6,5	4,9	-5,9	4,7	.	.
Japan	1,9	0,8	0,7	-5,0	2,7	-5,2	3	.	.
China	6,8	6,6	6,1	1,0	7,8	1,2	9,2	.	.
India	7,2	7	4,9	.	.	1,9	7,4	.	.

Bron: eigen verwerking o.b.v. EC, IMF, NBB en Federaal Planbureau.

In een recente studie van het CERPE⁴ worden de vooruitzichten berekend voor de ontwikkeling van het bbp van de 3 gewesten. Tabel 2 illustreert. In het scenario van de Nationale Bank van België en het Federaal Planbureau zou het bbp van Vlaanderen in 2020 dalen met 7,95% om in 2021 op te veren met 11,39%. In het scenario van het IMF is de daling van het bbp in 2020 minder drastisch (-6,67%) maar is de remonte ook minder stevig (+6,66%) en nipt onvoldoende om het verlies van 2020 goed te maken.

Tabel 2: Variaties in het bbp volgens de drie scenario's (aan lopende prijzen in € mln.)

	Scenario's groeipercentage						Scenario's (index, 2019=100)					
	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2020	2021	2022	2023	2024	2025
<i>Referentiescenario</i>												
Brussel	1,30%	2,33%	2,41%	2,50%	2,47%	2,39%	101,30	103,66	106,16	108,81	111,50	114,16
Vlaanderen	1,89%	2,92%	3,06%	3,09%	3,13%	3,03%	101,89	104,87	108,07	111,42	114,91	118,38
Wallonië	1,60%	2,65%	2,80%	2,91%	2,93%	2,81%	101,60	104,30	107,22	110,34	113,58	116,77
België	1,71%	2,76%	2,88%	2,94%	2,97%	2,86%	101,71	104,52	107,53	110,69	113,98	117,24
<i>Projectie Nationale Bank van België – Federaal Planbureau</i>												
Brussel	-4,26%	6,93%	2,41%	2,50%	2,47%	2,39%	95,74	102,37	104,84	107,46	110,12	112,75
Vlaanderen	-7,95%	11,39%	3,06%	3,09%	3,13%	3,03%	92,05	102,53	105,67	108,94	112,35	115,75
Wallonië	-5,99%	9,06%	2,80%	2,91%	2,93%	2,81%	94,01	102,53	105,40	108,47	111,64	114,78
België	-6,83%	10,02%	2,88%	2,94%	2,97%	2,86%	93,17	102,51	105,46	108,56	117,78	114,98
<i>Voorspelling IMF</i>												
Brussel	-3,53%	4,37%	2,41%	2,50%	2,47%	2,39%	96,47	100,69	103,11	105,68	108,30	110,89
Vlaanderen	-6,67%	6,66%	3,06%	3,09%	3,13%	3,03%	93,33	99,55	102,59	105,77	109,08	112,38
Wallonië	-5,00%	5,49%	2,80%	2,91%	2,93%	2,81%	95,00	100,21	103,02	106,02	109,12	112,20
België	-5,71%	5,96%	2,88%	2,94%	2,97%	2,86%	94,29	99,91	102,79	105,81	108,95	112,07

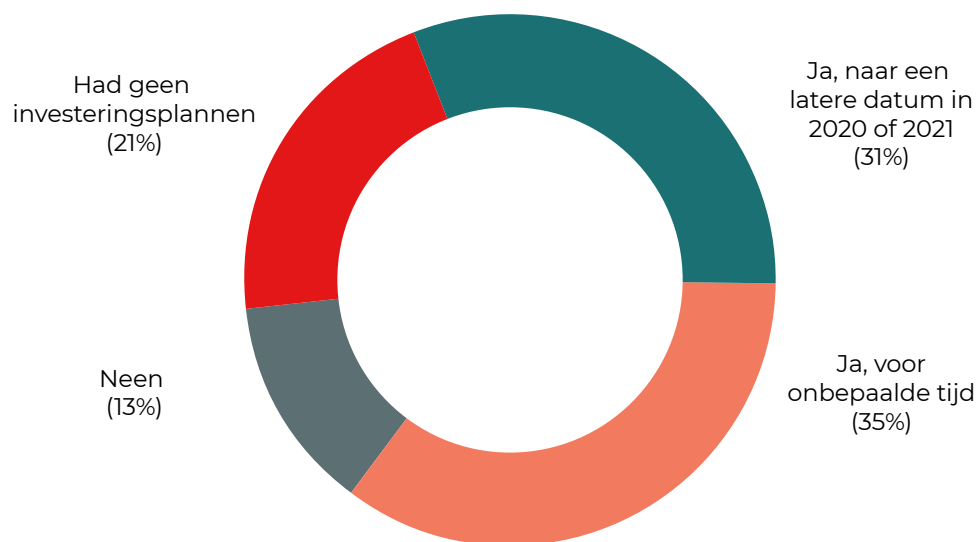
Bron: Kozicki, C. et al. (2020)

4 Kozicki, C. et al. (2020) L'impact du Covid-19 sur les perspectives budgétaires de la Région wallonne, de la Fédération Wallonie-Bruxelles et de la Région de Bruxelles Capitale. Première tentative d'estimation 2020-2025 dans le cadre de deux scénarios macroéconomiques, Centre de Recherche en Économie Régionale et Politique Économique (CERPE), Working Papers Série Politique Economique N°99 - 2020/01.

Uit de recentste update (2 juni 2020) van de wekelijkse enquête in opdracht van de Economic Risk Management Group (ERMG) blijkt dat de bevroegde ondernemingen⁵ een omzetzaling met 26% rapporteren ten opzichte van het niveau van vóór de crisis wat neerkomt op een verbetering met 5 procentpunt vergeleken met de vorige enquête en het beste resultaat is sinds de eerste enquête van eind maart. Deze verbetering is voornamelijk toe te schrijven aan ondernemingen in de handel en de bouwnijverheid, terwijl de situatie kritiek blijft in de horeca en de sector kunst, amusement en recreatie. Voor de nabije toekomst is een normalisatie van de situatie nog niet aan de orde. Zes op tien ondernemingen verwachten tegen het einde van het jaar een daling van hun werkgelegenheid en zeven op acht ondernemingen gaan ervan uit dat ze in het derde kwartaal niet het omzetsniveau van vóór de crisis zullen bereiken. De vooruitzichten voor de Belgische economie blijven dus slecht.

Het is nog te vroeg om nu al de volledige impact van die versoepeling van de beschermingsmaatregelen in de enquêteresultaten te zien. Toch moet worden beklemtoond dat een volledig herstel, ondanks de gefaseerde heropstart van de economie, wellicht heel wat tijd zal vergen: meer dan 60 % van de bevroegde ondernemingen ziet daarbij een ontoereikende vraag immers nog steeds als de voornaamste hinderpaal. Meer nog, volgens de Nationale Bank van België geven meerdere signalen aan dat de coronacrisis permanente economische schade zal veroorzaken. Ze is vooral bezorgd over het risico van faillissementen en de gevolgen daarvan voor de werkgelegenheid. Zo geven de enquêteresultaten aan dat 8 % van de bevroegde ondernemingen ervan uitgaat dat een faillissement hetzij waarschijnlijk, hetzij zeer waarschijnlijk is, maar het aandeel stijgt tot respectievelijk 24% en 20% in de sector kunst, amusement en recreatie en in de horeca en het is gestegen in de sector transport en opslag (19%). Verder herstellen de omzetcijfers slechts licht (zie hoger), hoewel de bedrijven en niet-voedingswinkels hun deuren hebben heropend. Een uitzondering vormen de bouwnijverheid en de handel met een aanzienlijke verbetering van hun omzet. Bovendien is 66% van de bedrijven van plan investeringen uit te stellen. Vooral dat 35% de investeringen voor onbepaalde tijd uitstelt, is een reden tot bezorgdheid. Voorts valt op dat vooral grote ondernemingen investeringen uitstellen, aldus nog de Nationale Bank van België⁶. Dat is opmerkelijk, want zelfstandigen en kleine ondernemingen met minder dan tien personeelsleden zien hun omzet sterker terugvallen dan grote bedrijven.

Figuur 1: Aandeel bevroegde ondernemingen dat investeringen uitstelt (in %)

Bron: BECI, NSZ, UNIZO, UWE, VBO, Voka, NBB

Belangrijk is dat in de enquête ook werd gepeild naar de werkgelegenheidsvooruitzichten in de onderneming ('Hoe ziet u het aantal werknemers van uw onderneming evolueren tussen de situatie van vóór de crisis en het einde van het jaar?'). Rekening houdend met de grootte

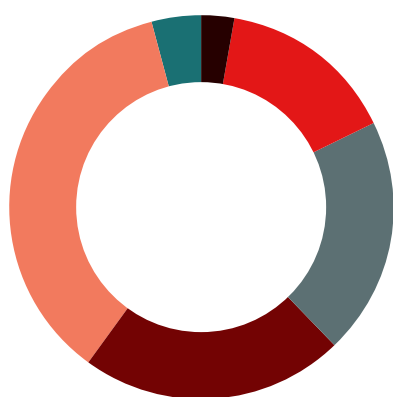
⁵ Nationale Bank van België, *De omzet van de ondernemingen begint zich te herstellen, maar de vooruitzichten voor de Belgische economie blijven slecht*, 2 juni 2020, <https://www.nbb.be/nl/artikels/de-omzet-van-de-ondernemingen-begint-zich-te-herstellen-maar-de-vooruitzichten-voor-de>.

⁶ Nationale Bank van België (2020) *De zware impact van de Coronacrisis op de Belgische ondernemingen leid tot grootschalig uitstel van investeringen*, Nota aan de ERMG, Brussel.

van het personeelsbestand van de bevroegde onderneming en met het aantal werknemers per bedrijfstak, hebben zes op tien bevroegde ondernemingen het over een daling van de werkgelegenheid en iets minder dan vier op tien over een stabiele werkgelegenheid. Slechts 4% van de bevroegde ondernemingen is van plan hun aantal werknemers te vergroten. Op basis van die resultaten en van de sectorspecifieke indeling van het aantal werknemers in de private sector in België, wordt de daling van de werkgelegenheid in de private sector (exclusief zelfstandigen) in België geraamd op iets meer dan 180.000 personen, wat neerkomt op bijna 7% van de werknemers in de private sector. Deze beoordeling van de impact op de werkgelegenheid in de private sector is vrijwel identiek als die in de zesde enquête die peilde naar het aantal tijdelijk werklozen die zouden worden ontslagen. Overigens wordt eraan herinnerd dat 10% van de zelfstandigen oordeelt dat een faillissement waarschijnlijk of zeer waarschijnlijk is, wat het banenverlies in de private sector nog groter zou kunnen maken. Ter informatie: eind 2019 waren er 825.000 zelfstandigen in België. Dit impliceert dat 82.500 zelfstandigen hun job dreigen te verliezen.

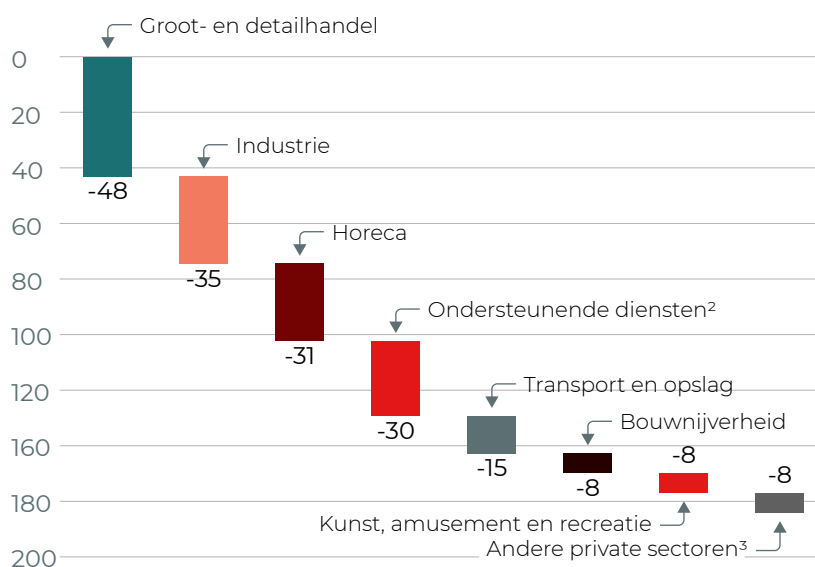
Figuur 2: Hoe ziet u het aantal werknemers in uw onderneming evolueren tussen de situatie van vóór de crisis en het einde van het jaar

Antwoorden van de bevroegde ondernemingen (exclusief zelfstandigen)
(in %, gewogen gemiddelde op basis van de personeelsgrootte van de onderneming en het aantal private werknemers van de bedrijfstak)

- 3% Daling met 50-100%
- 15% Daling met 10-50%
- 20% Daling met 5-10%
- 22% Daling met 0-5%
- 36% Stabiel
- 4% Stijging

Verwachte evolutie van het aantal werknemers in de private sector tussen het begin van de crisis en het einde van het jaar, per bedrijfstak¹ (in duizenden personen)

¹ Cijfers gebaseerd op de verdeling van de werknemers in de private sector in 2019. Er is, op basis van de gegevens voor 2018, een aanpassing gebeurd om rekening te houden met de werkgelegenheid in overheidsdienst en met de verdeling binnen sommige deelsectoren. De gegevens betreffen de het grootste gedeelte van de private sector, maar niet de volledige private sector aangezien sommige bedrijfstakken zoals de sector gezondheids- en welzijnzorg en het onderwijs niet opgenomen worden in de resultaten van de enquête.

² 'Ondersteunende diensten' komt overeen met de bedrijfstak 'Gespecialiseerde, wetenschappelijke en technische activiteiten en administratieve en ondersteunende diensten'.

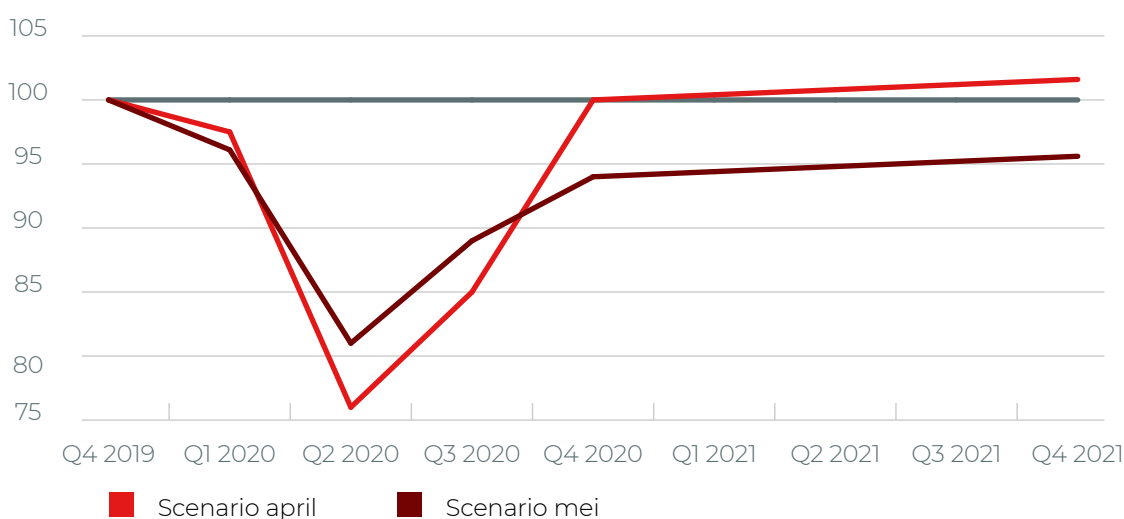
³ De categorie 'Andere private sectoren' omvat de informatie- en communicatiediensten, de financiële en verzekeringsactiviteiten, de vastgoedactiviteiten en de landbouw.

Bron: BECI, NSZ, UNIZO, UWE, VBO, Voka, NBB

Kortom, de verbetering blijft gering, de hoge faillissementsrisico's wijzen op het gevaar dat de coronacrisis permanente schade kan berokkenen aan het Belgische economische weefsel en de kracht van het herstel kan afzwakken, en last but not least dreigen heel wat werknemers op korte termijn hun baan te verliezen en zelfstandigen over kop te gaan. Het scenario van een snel, V-vormig herstel van de economie werd de jongste weken dan ook minder waarschijnlijk. Thans wordt verwacht dat de heropleving in 2021 slechts een deel van de achteruitgang in 2020 zal compenseren en dat het optimistischer scenario van de Nationale Bank van België en het Federaal Planbureau d.d. 8 april achterhaald zal worden. Aldus verwachten het Instituut voor de

Nationale Rekeningen en het Federaal Planbureau⁷ op het moment van schrijven dat de Belgische economie in 2020 zou krimpen met 10,6 % en zich in 2021 gedeeltelijk herstellen met een groei van 8,2 %. Het huidige scenario gaat evenzeer uit van een krachtige herneming in 2021 die echter de krimp van 2020 slechts gedeeltelijk goedmaakt. Als resultaat zou de binnenlandse werkgelegenheid over 2020 en 2021 samen met 111.000 personen afnemen. Zo heeft BNP Paribas Fortis, haar groeivoorzichten voor de Belgische economie fors verlaagd. Ze verwacht dat de economische activiteit in 2020 met liefst 11,1% daalt in plaats van de eerder geraamde 7,1%, het begrotingstekort stijgt naar 10,9% van het bbp en de overheidsschuld naar 122,6% van het bbp. In 2021 wordt een heropleving van het bbp met +4,3% verwacht. Men mag deze groeipercentages niet zomaar naast elkaar leggen: bij een bbp van 100 in 2019 wordt dat een bbp van 88,9 (-11,1%) in 2020 en 92,7 in 2021 (+4,3% tegenover 2020), dus in 2021 nominaal meer dan 7% onder het niveau van twee jaar eerder. Ook KBC⁸, dat in april 2020 nog uitging van een snelle opleving na de zware schok in de eerste jaarhelft, is nu van mening dat het herstel trager en zwakker zal zijn: -9,5% voor 2020 (identiek met cijfer opgemaakt in april) maar slechts +5,7% in 2021 (april: +12,3%). Bij een bbp van 100 in 2019 wordt dat een bbp van 90,5 in 2020 en één van 95,7 in 2021, dus in 2021 nominaal meer dan 4% onder het niveau van twee jaar eerder.

Figuur 3: Niveau van het Belgische reële bbp in het basisscenario, Q4 2019=100

Bron: KBC Economics

Tot slot paste ook de Nationale Bank van België recent haar ramingen aan. De cijfers van 8 juni 2020 gaan daarbij uit van een inkrimping van de economische bedrijvigheid van 9% in 2020 (en 16% in het tweede kwartaal van dit jaar⁹) gevolgd door een gedeeltelijke heropleving van het reële bbp met 6,4% in 2021 en 2,3% in 2022. In dit scenario zou het bbp, zelfs eind 2022, nog ongeveer 4% onder het niveau liggen waar vóór de crisis werd van uitgegaan. De gezondheidscrisis resulteert op die manier in permanente schade voor de Belgische economie. Ook wat het overheidstekort (+10,6% van het bbp in 2020) en de overheidsschuld betreft (een stijging tot 120% van het bbp) moest de Nationale Bank van België zijn ramingen negatief bijstellen¹⁰.

Bovenstaande analyses tonen aan dat de crisis ook in Vlaanderen uitzonderlijk is omdat er zowel verminderde productie als vraaguitval is. De huidige beperkingen leggen sommige sectoren nagenoeg stil, in andere sectoren wordt de productie geraakt doordat werknemers niet voldoende inzetbaar zijn, of doordat de aanvoer van onderdelen hapert. De vraagkant van de economie wordt eveneens geraakt door de contactbeperkingen, maar ook doordat de uitvoer stukt, en doordat huishoudens en bedrijven aankopen en investeringen uitstellen.

⁷ Instituut voor de Nationale Rekeningen en Federaal Planbureau, *De Belgische economie zou in 2020 krimpen met 10,6% en zich in 2021 gedeeltelijk herstellen met een groei van 8,2%*, 5 juni 2020, https://www.plan.be/uploaded/documents/202006051210470.PC_budget_20200605.pdf.

⁸ KBC Economics, Economische vooruitzichten mei 2020, 15 mei 2020.

⁹ Nationale Bank van België (2020) Business Cycle Monitor June 2020. https://www.nbb.be/doc/ts/publications/bcm/2020_06_bcm_publication.pdf

¹⁰ Nationale Bank van België (2020) Economic projections for Belgium – Spring 2020. <https://www.nbb.be/nl/artikels/de-belgische-economische-bedrijvigheid-zou-tijdens-het-tweede-kwartaal-van-2020-met-16>

2.3 Geen relance zonder volgehouden ondersteuning

Een zo snel mogelijke maar veilige verdere heropstart moet diverse maatschappelijke en morele bezorgdheden in evenwicht houden. De risico's van de coronacrisis voor de economie, de arbeidsmarkt, de volksgezondheid, het sociaal weefsel, de koopkracht en de bredere samenleving zijn reëel, ingrijpend en onderling verbonden. 'Onnodige' lockdownbeperkingen genereren onnodige economische en maatschappelijke schade, naast onbedoelde gezondheidsschade¹¹. 'Onvoldoende' beperkingen kunnen eveneens leiden tot gezondheidsschade en een stop-and-go-scenario met nieuwe beperkende maatregelen die economisch en maatschappelijk nog meer kunnen raken. Bovendien zijn er grote onzekerheden over de risico's van het COVID-19-virus voor de gezondheid op korte en lange termijn¹², en dus voor de economie en de samenleving, waardoor voorzichtigheid en veiligheid bij de heropstart centraal moeten staan. Vlaanderen zal namelijk nog lang moeten samenleven met (de dreiging van het) virus. In deze 'co-coronatijd' kunnen nieuwe golven met beperkende maatregelen nodig zijn in afwachting van een vaccin of een andere oplossing. Sommige sectoren zullen sneller in een post-coronafase zitten, maar voor andere kan de 'co-coronafase' langer aanhouden. Crisis- en bredere relancemaatregelen zullen dan ook door elkaar lopen in die co-coronaperiode.

Inzetten op voldoende capaciteit in gezondheids- en welzijnsvoorzieningen, beschermingsmaatregelen, monitoring met genoeg testen, tracking en tracing, communicatie op maat, handhaving, etc. zijn noodzakelijk om de volksgezondheid en welvaart te beschermen. Ook kinderopvang en openbaar vervoer, in het bijzonder voor woon-werkverkeer en monitoring van vervoersstromen, blijven uiterst essentieel voor een zo snel mogelijke, veilige relance¹³.

Op ondernemings-, sector- en interprofessioneel niveau is goed sociaal overleg tussen werkgevers en werknemers cruciaal. Bedrijven en instellingen zijn druk bezig geweest om een herstart van de activiteiten voor te bereiden. Het veiligheidsdraaiboek dat door de Groep van 10 werd uitgewerkt, kan in dat kader beschouwd worden als een houvast met het oog op schadebeperking en -preventie. Het gaat uit van een evenwichtige benadering tussen economische en veiligheidsbelangen. En ook de ondernemingen zelf blijven niet bij de pakken zitten en zetten in op nieuwe werkmethoden (cf. thuiswerk), extra materiaal en veiligheidsprocedures en plegen overleg met hun sector of preventiedienst en met de werknemers in hun bedrijf, om afspraken te maken met het oog op zowel de veiligheid van het personeel als de continuïteit van de onderneming. Verder blijven intermediaire organisaties, die hun daad- en veerkracht al toonden tijdens de acute crisis letterlijk en figuurlijk van levensbelang.

Tenslotte pleit de SERV voor een meer gecoördineerde aanpak op Europees niveau om de exit strategieën van de diverse lidstaten meer op elkaar afstemmen. De Europese markt is immers een interne markt en vergt een gecoördineerde aanpak voor de herlancering van economieën die nauw met elkaar zijn verbonden en enorm onderling afhankelijk zijn.

¹¹ Bv. psychische problemen, verwaarloosde andere medische problemen.

¹² Er zijn indicaties dat het gaat om een ziekte met een systemische impact, die immuniteitsproblemen en (permanente) schade aan diverse organen kan veroorzaken, ook bij (aanvankelijk) asymptomatische patiënten. Dat zou impliceren dat er ook lange termijn gezondheidseffecten kunnen zijn, die op termijn ook aanzienlijke economische en sociale schade zouden kunnen veroorzaken. Bovendien brengt verspreiding van het virus risico's op virusmutaties met zich mee, die dan weer kunnen leiden tot ernstigere complicaties en schade. De aanpak van het virus wordt bemoeilijkt door onzekerheden over de verspreiding van het virus en de daarin bepalende factoren, over de effectiviteit van verschillende maatregelen en over de mogelijkheden om groepsimmuniteit op te bouwen, om op (korte) termijn vaccins te kunnen voorzien, om de impact van bepaalde lockdownversoepelingen in te schatten, enz.

¹³ SERV (2020). Vlaamse sociale partners zijn klaar voor veilige en vlotte opstart. Persbericht, 20 april 2020.

3 Steun genereus tijdens crisisfase en doelmatig, selectief, en toekomstgericht tijdens huidige exit

De wereld is sinds de financieel-economische crisis drastisch veranderd. De vernieuwende economie waarvoor Vlaanderen zich in de nasleep van deze crisis in het Werkgelegenheids- en Investeringsplan voorbereidde, is op tien jaar tijd in een ongeziene stroomversnelling gekomen door elkaar opvolgende crisissen alsook de opkomst van nieuwe (disruptieve) technologieën waarvan toen nog nauwelijks sprake was. Nieuwe digitale technologieën hebben ongekeerde schaalvoordelen gegeven aan multinationale ondernemingen die zijn uitgegroeid tot inter-netgiganten met een ongekeerde marktmacht. Wat dat betreft, meent de SERV dat moet nagedacht worden over taksen op digitale activiteiten, en dit binnen een ruimer en internationaal kader. De coronacrisis brengt aan het licht dat deze systeemveranderingen (disruptieve transformaties) geïntensifieerd en versneld zullen worden¹⁴.

Een economisch relancebeleid steunt idealiter op twee sporen:

- **Er werd al een ongezien steunpakket** voorzien om de sociaaleconomische gevolgen van de bruuske gezondheids crisis, in eerste instantie op korte termijn, zoveel als mogelijk te temperen, de liquiditeit te ondersteunen en kredieten te waarborgen voor anders gezonde ondernemingen. Dat moet vermijden dat gezonde, solvabele bedrijven kopje onder gaan door een gebrek aan cash. Stabilisering en behoud van vertrouwen is immers essentieel om de economie weer op gang te krijgen. Geleidelijk aan is er meer nood aan selectiviteit en moet

¹⁴ Een aantal lopende transformaties worden door COVID-19 versneld en versterkt. Het betreft onder meer de versterking van de digitalisering die zich uit in diverse vormen en doordringt in de diverse geledingen van de samenleving en het dagelijkse leven (e-commerce, e-health, sterke opmars van AI en big data ...), het proces van reshoring met flexibele productie-eenheden en toeleveringslijnen dicht bij de thuismarkt, innovatie-initiatieven en -activiteiten van diverse stakeholders die bottom-up opborrelen en floreren, flexibele arbeidsmarkt en arbeidsorganisatie (telewerk, flexibele arbeidstijden, digitale werkers).

er moet bekeken worden hoe sectoren en waardeketens die extra hard getroffen zijn door de lockdown verder ondersteund kunnen worden (cf. deel 3).

- In het tweede spoor (cf. deel 4) worden de stimuli aangegrepen om **groei kansen voor de langere termijn** te creëren. Overheden en centrale banken moeten vandaag duidelijk maken dat ze de economie stevig zullen stimuleren als de strikte inperkingsfase voorbij is. Dit zal het inperkingsbeleid nu effectiever maken.

Het relancebeleid en de relancebudgetten bieden de kans om naar de toekomst toe zoveel als mogelijk een antwoord te bieden op de grote maatschappelijke uitdagingen en transformaties die door de coronacrisis worden versneld en die vragen om toekomstbestendige aanpassingen in het structuurondersteunend beleid. Het relancebeleid moet synergiën realiseren met maatschappelijke uitdagingen en verplichtingen voor de middellange en lange termijn (economisch, sociaal, ecologisch), zoals rond digitalisering, circulariteit, mobiliteit, gezondheid, de SDG's, de Europese doelen en de EU Green Deal, de strategie Vlaanderen 2050, de internationale doelstellingen en engagementen op het vlak van energie, klimaat, armoede, innovatie ... Die uitdagingen en verplichtingen blijven van tel en vergen nog belangrijke inspanningen¹⁵. Vlaanderen moet nu strategische kansen benutten om de duurzaamheid te verhogen, de aantrekkelijkheid voor investeringen te vergroten, de weerbaarheid en veiligheid van de arbeidsorganisatie te versterken en zich internationaal goed te positioneren in het co-corona en het post-coronatijdperk. Dit vereist de betrokkenheid van alle relevante stakeholders (overheid, bedrijven en werknemers, kennisinstellingen, maatschappelijk middenveld, burgers) om te komen tot breed gedragen maatschappelijke prioriteiten. De coronacrisis kan alleszins als een wake-up call beschouwd worden om het transformatiebeleid te intensifiëren.

3.1 Voldoende genereuze crisisondersteuning ter herstel van het vertrouwen

Crisismaatregelen moeten voldoende genereus zijn om de eerste schokken op te vangen en de basis van het sociaal-economisch en maatschappelijk weefsel overeind te houden. Relancemaatregelen moeten ook nadien de samenleving, de economie en de arbeidsmarkt de nodige zuurstof geven, het vertrouwen en de koopkracht van consumenten en producenten ondersteunen en domino-effecten beperken. De ondersteuning van aanbod en vraag vermindert structurele werkloosheid en faillissementen, een terugval in inkomen, consumptie en investeringen en export, een verminderde productiviteit of problemen op psychosociaal vlak. De lage rente – nu en vermoedelijk voor geruime tijd – en de grote budgettaire flexibiliteit die EU-lidstaten momenteel hebben, bieden enige ruimte om voor tijdelijke maatregelen schulden aan te gaan¹⁶. De Belgische en Vlaamse overheden namen, zoals elders in Europa zij het binnen de geëigende begrotingscontext, omvangrijke maatregelen ter ondersteuning van de economie en koopkracht. Die steun (ook wanneer bekeken in internationaal perspectief) situeert zich globaal gezien op drie domeinen:

- liquiditeitssteun voor ondernemingen en inkomenssteun voor werknemers en zelfstandigen die minder (kunnen) werken dan voor de crisis.
- uitstel van betaling van belastingen en sociale zekerheidsbijdragen. In sommige landen worden ook de betaling van hypotheek en van elektriciteit, gas ... uitgesteld.
- toestaan van tijdelijke werkloosheid of verminderingen in arbeidsduur waarbij het gederfde inkomen voor de werknemers (gedeeltelijk) gecompenseerd wordt. De idee hierbij is om tweede ronde-effecten via de vraagzijde van de economie (terugval in consumptie en investeringen door inkomensverlies) te beperken.

¹⁵ De coronacrisis heeft weliswaar gezorgd voor een scherpe reductie van diverse emissies, maar zijn deze reducties niet structureel en de manier waarop de reducties werden bereikt is maatschappelijk niet duurzaam. De SERV gaf eerder aan wat de 2030-doelstelling van -35% vermindering van niet-ETS-broeikasgasemissies impliceert. SERV, Advies Elementen voor een gesublimeerd klimaat- en energiebeleid 2019-2024. Brussel en het bijhorend rapport SERV, Klimaat- en energiebeleid 2019-2024. Van alfa tot omega.

¹⁶ Baert, S., Cockx, B., Heylen, F. en G. Peersman (2020) Economisch beleid in tijden van corona: een kwestie van de juiste uitgaven te doen, Gentse Economische Inzichten, nummer 1.

Deze mix van maatregelen is er op gericht het ondernemers- en consumentenvertrouwen in onzekere coronatijden op te krikken teneinde productie, investeringen, export, werkgelegenheid, inkomen, koopkracht en consumptie en heropstart veilig stellen en zo bijdragen tot economisch herstel.

Maar om de solvabiliteit van onze bedrijven op middellange en lange termijn veilig te stellen, zijn bijkomende structurele maatregelen nodig om het groeipotentieel te verstevigen (cf. infra). Voor ondernemers en werknemers kunnen risico's als gevolg van onvoldoende inzetbare arbeidskrachten worden verminderd door voldoende beschermingsmaatregelen, kinderopvang, veilige, maar vlotte grensovergangen voor binnen- en buitenlandse arbeidskrachten en maatregelen om werklozen vlotter de oningevulde plaatsen op de arbeidsmarkt te kunnen laten invullen.

Voor consumenten is bijzondere aandacht nodig voor de koopkracht en inkomen, zeker bij de 11% gezinnen die extra financieel kwetsbaar zijn geworden tijdens de crisis omdat hun inkomens significant verminderden, maar ook bij de lagere middenklasse, vooral gezien de hoge consumptiequote van deze groepen. Daarnaast kan gekeken worden naar manieren om gerichte consumptie te stimuleren en om onder bepaalde voorwaarden spaarbuffers aan te spreken voor een duurzame relance. Dat wil zeggen dat de gezinnen die geen inkomensverlies lijden door de crisis en die behoorlijke spaarbuffers hebben, de mogelijkheid krijgen om hun spaarcenten voor bepaalde doelen te gebruiken om zo bij te dragen aan de relance. Het gaat daarbij om 53% van de gezinnen. Die inzet van spaarbuffers is in het bijzonder van tel voor de relance, omdat sommige groepen nu zelfs meer lijken te sparen¹⁷.

Daarnaast moet de overheid ondernemers en consumenten kunnen overtuigen dat het gezondheidsrisico en het risico op een tweede besmettingsgolf (en bijhorende beperkende maatregelen) beheerst worden. Stop-and-go-beleid is niet wenselijk. Ook goed bestuur en een overheid die optreedt als betrouwbare partner dragen bij tot het vertrouwen in de overheid en onrechtstreeks ook tot het ondernemers- en consumentenvertrouwen.

3.2 Selectieve en maatwerkgerichte ondersteuning tijdens de exit

Geleidelijk aan een grotere selectiviteit

De crisismaatregelen die noodgedwongen snel en meestal generiek genomen werden, moeten tijdig geëvalueerd, bijgestuurd, afgebouwd of verlengd worden wanneer ze (niet) langer nodig zijn of wanneer ze niet effectief, efficiënt, rechtvaardig zijn. Misbruiken en suboptimale compensaties moeten worden aangepakt en hiaten moeten worden ingevuld. Steunmaatregelen moeten vervolgens ook verfijnd worden om ze toekomstgerichter te maken. Vanuit efficiëntie- en budgettaire overwegingen moeten de beperkte middelen ingezet worden waar ze de grootste multiplicatoreffecten realiseren, sociaal-economisch en/of maatschappelijk¹⁸.

Een meer selectieve ondersteuning kan de hoogte of de modaliteiten beter afstemmen op de noden van de begunstigen en van de maatschappij. Duidelijke criteria moeten de gemaakte keuzes motiveren om het draagvlak te verhogen, juridische onzekerheid te verminderen en concurrentievervalsing, discriminatie, favoritisme en ongewenste effecten te vermijden. Die criteria kunnen worden gekoppeld aan bestaande selectiecriteria (bv. drempelwaarden of de onderte-

¹⁷ Bijna driekwart (74%) van de in mei bevroegde personen oordeelt dat hun gezin geen inkomensverlies lijdt, of een verlies dat beperkt blijft tot amper 10%. 53% van de gezinnen beschikt bovendien over een spaarbuffer om de uitgaven voor hun levensonderhoud te kunnen dekken gedurende minstens zes maanden. Worden inkomensverlies en spaarbuffer gecombineerd, dan blijkt dat 54% van de in mei bevroegde gezinnen (tegen 53% in april) uitgaat van een inkomensverlies van maximaal 10%, terwijl die gezinnen over spaarmiddelen beschikken die op z'n minst gedurende drie maanden uitgaven kunnen dekken. <https://www.nbb.be/doc/dq/n/dq3/histo/pne2005.pdf>

¹⁸ Voor de verschillende mogelijke bestedingen (bv. investeringen in infrastructuur, digitalisering, innovatie, zorg ..., ondersteuning van strategische activiteiten en sectoren ...) is een ruwe inschatting van deze multiplicatoreffecten. Welke hefboomeffecten veroorzaakt een bepaalde besteding direct of indirect op relevante sociaaleconomische parameters (groei, export, investeringen, vraag, werkgelegenheid ...)? Wat is de bijdrage aan de aanpak van andere maatschappelijke uitdagingen (zorg en welzijn, armoede, klimaat- en energiedoelen, mobiliteit, luchtverontreiniging ...)? In welke mate leidt de ondersteuning op middellange en lange termijn tot de overleving en groei van de ondersteunde activiteiten? Welke activiteiten maken weinig kans op duurzame overleving? Welke activiteiten, investeringen, technologieën hebben veel groeipotentieel, maar dreigen door een tijdelijke zeer moeilijke financiële en economische context in Vlaanderen te worden stopgezet? In welke mate hebben bestedingen indirect gunstige sociaaleconomische effecten in Vlaanderen?

kening van een convenant), aan nieuwe voorwaarden of aan engagementen die betrokkenen willen nemen bv. inzake beschermings- of aanpassingsmaatregelen of inzake maatschappelijke ambities, zoals de Green Deal en SDG's, met aandacht voor de operationaliseerbaarheid en efficiëntie daarvan.

De steunmaatregelen moeten inclusief zijn en bijzondere aandacht geven aan groepen in de samenleving die minder gewapend zijn om met de gevolgen van de crisis om te gaan, zoals kwetsbare groepen op gezondheidsvlak en sociaal-economisch kwetsbare personen¹⁹. Een inclusieve strategie die de zwakste schakels versterkt, versterkt immers het systeem. Daarnaast is ook een aangepaste strategie nodig voor de bijzondere noden van jongeren, andere kansengroepen en tijdelijke werkzoekenden die langdurig werkzoekend dreigen te worden en voor startende ondernemingen en kmo's die de groeikracht van de economie in zich dragen.

Maatwerk vereist

Financiële en fiscale steunmaatregelen moeten verfijnd en aangevuld worden om ze beter te richten op de noden van de anders gezonde ondernemingen en gaandeweg ook op de opportuniteiten en uitdagingen van de toekomst. Dat impliceert dat op korte termijn:

- onderzocht wordt welke prangende steunnoden nog ingelost moeten worden om het sociaal-economisch weefsel in Vlaanderen de nodige zuurstof te geven en welke steun verlengd moet worden zodat de anders gezonde ondernemingen de crisis én de nasleep ervan goed doorkomen en kunnen doorstarten. Bepaalde sectoren en waardeketens worden immers extra hard getroffen en hebben momenteel nog geen perspectief. Dit vergt doorheen de crisis een efficiënt controle- en monitoringproces op zowel de steunbehoefte als de toekenning en de aanwending van de steun zelf. Steunmaatregelen kunnen waar nodig de liquiditeit en naargelang de precaire positie van de onderneming of sector tijdelijk en voorwaardelijk de solvabiliteit ondersteunen, kredieten waarborgen, aanpassingsmaatregelen financieren etc. Bijzondere aandacht is daarbij nodig voor kmo's.
- bekeken wordt welke steun verfijnd of gedifferentieerd moet worden. Andersoortige steun kan immers nodig zijn naargelang de herstart van ondernemingen en sectoren al dan niet snel kan verlopen, bijvoorbeeld ten gevolge van de duur van de inperkingsmaatregelen, de kosten die ermee gepaard gaan, de ketenstructuur rond de onderneming, de (on)beschikbaarheid van arbeidskrachten ...
- een optimale afstemming gebeurt van de federale en regionale steunfaciliteiten voor zelfstandigen, ondernemingen en werknemers.

---

¹⁹ Zoals burgers en gezinnen met een lage werkintensiteit en/ of een kwetsbare financiële positie, financieel kwetsbare groepen, groepen met inkomensverlies, kleine ondernemers en landbouwers in crisisgevoelige sectoren, kinderen en jongeren in kwetsbare situaties, werknemers die minder mogelijkheden hebben om zich af te schermen van het virus, huurders die in de problemen komen, groepen die bijzonder geraakt worden door de coronamaatregelen, mensen werkzaam in sectoren die pas later in een normaal regime kunnen stappen, enz

4 Een duurzame economische relance

De gezondheid en weerbaarheid van het economisch weefsel moeten tijdens en na de coronacrisis verzekerd worden. Dat impliceert dat het relancebeleid op meerdere sporen werkt en sectoren en ondernemingen voldoende op maat ondersteunt om de crisis te overbruggen en zich aan te passen aan de uitdagingen en opportuniteiten van de toekomst. Met de enorme stimuleringspakketten die nu worden uitgerold, krijgt ook Vlaanderen een unieke kans om van koers te veranderen. Vlaanderen kan reageren op de huidige crisis en tegelijkertijd bouwen aan een gezondere, groenere, veiligere en inclusievere toekomst, geschraagd door nieuwe mensgerichte technologische ontwikkelingen. Dit vergt gerichte keuzes die breed maatschappelijk moeten worden gedragen.

Relance-investeringen kunnen de infrastructuur klaarmaken voor de samenleving en economie van de toekomst (cf. infra), de duurzaamheid verhogen, de weerbaarheid en de veiligheid van de arbeidsorganisatie versterken en de aantrekkelijkheid van Vlaanderen voor investeringen vergroten. De koppeling van de Europese Green Deal, waarbij de gecombineerde stimulans van de nationale regeringen, de Europese Commissie en de Europese Investeringsbank grote innovaties mogelijk kan maken en Europa naar de wereldtop kan piloteren op het gebied van ecologische modernisering, aan maatschappelijke doelen biedt beloftevolle perspectieven voor het Europese en Vlaamse bedrijfsleven. Daarnaast is er de niet te stuiten ontwikkeling van digitalisering die leidt tot nieuwe kansen voor groei, jobs, welzijn en duurzaamheid, met aandacht evenwel voor een voldoende level playing field, een transparant en verantwoord gegevensbeheer, sociale innovatie en e-inclusie. Nieuwe dynamieken en netwerken in de samenleving en binnen de overheid, moeten worden benut om innovaties en voorlopers te ondersteunen en beloftevolle initiatieven op te schalen. Door meteen de toekomst mee te kneden, kunnen middelen (euro's, kennis en mensen) slim ingezet worden en kunnen de daadkracht en snelheid die worden getoond in het coronabeleid positief afstralen op andere beleidsdossiers. Zo'n weloverwogen, breed gedragen en liefst Europees gecoördineerde her- en doorstart kan in bepaalde gevallen tijds- en maatschappelijke winst opleveren ten opzichte van een strategie die louter een snelle terugkeer naar een business-as-usual-scenario ambieert.

De SERV dringt er tevens op aan dat Vlaanderen ook optimaal gebruik maakt van de omvangrijke steunpakketten en stimuli die Europese instellingen voorzien. Zij bieden een additionele mogelijkheid om niet alleen op korte termijn de sociaaleconomische gevolgen van COVID-19 te temperen en een gestage herstart mogelijk te maken, maar ook om groeikansen te koppelen aan de aanpak van maatschappelijke uitdagingen.

De SERV doet hierna een aanzet voor gerichte economische en innovatiekeuzes:

- Investeer in infrastructuur
- Rol een integrale digitale agenda uit
- Ondersteun weerbaar en inclusief ondernemerschap en werknemerschap
- Stimuleer internationale handel én regionale productie
- Verstevig de linkers binnen en investeer gericht in het Vlaamse industriële eco-innovatiesysteem
- Zet verder in op de versterking van de Vlaams innovatiekracht

4.1 Investeer in infrastructuur

Investerings door overheden en andere actoren spelen een belangrijke rol in de relance. Met name infrastructuurinvesteringen hebben – naast en samen met investeringen in digitalisering en innovatie – een groot relancepotentieel en kunnen bijdragen aan een veelheid van andere maatschappelijke doelen (onder meer mobiliteit, armoedebestrijding, woonkwaliteit, bestrijding klimaatverandering, klimaatadaptatie, aanpak waterproblemen ...). Deze investeringen kunnen door de overheid zelf gebeuren (bv. in publieke infrastructuur, via innovatieve overheidsopdrachten van regionale en lokale besturen en non-profitorganisaties die onder de wet op de overheidsopdrachten vallen) of kunnen private (of semi-private) investeringen zijn die door de overheid gestimuleerd worden.

Voor een snelle en duurzame relance moet de voorkeur gaan naar investeringen in toekomstgerichte infrastructuur die reeds gepland zijn of versneld operationaliseerbaar zijn en waarvoor een draagvlak bestaat, met liefst een zo groot mogelijk, sociaal-economisch multiplicatoreffect in Vlaanderen en liefst ook een zo groot mogelijke bijdrage aan andere maatschappelijke opportuniteiten en doelen, zoals de SDG-doelen, de klimaat- en energiedoelen²⁰, de doelen inzake armoede, wonen, innovatie ... Voorbeelden zijn o.a. investeringen in welzijns- en zorginfrastructuur, (sociale) woningbouw en -renovatie, scholen, mobiliteit, waterwegen, energie, innovatieve investeringen, veilige digitale infrastructuur en blauwe infrastructuur. Er moet daarbij ook worden bekeken welke investeringsnaden door de coronacrisis veranderen, urgenter worden of juist minder urgent of zelfs overbodig.

Kapitaalinvesteringen in infrastructuurwerken door de overheid (wegen, waterwegen, digitale netwerken ...) hebben een hoge relevantie voor het versterken van het economische weefsel. Investerings in Corona-infrastructuur (zoals de zorginfrastructuur) of in toekomstgerichte post-Corona-beleidsdoelstellingen (zoals digitalisering), evenals synergieën met in de afgelopen jaren geformuleerde, brede investeringsuitdagingen (zoals voor de klimaat- en energiedoelstellingen), hebben eveneens een hoge prioriteit. Zulke investeringen moeten als onderdeel van het post-Corona-relancebeleid op korte termijn tot concrete resultaten leiden en een antwoord bieden op urgente economische en maatschappelijke uitdagingen. Investerings in voorbereiding moeten zo snel mogelijk effectief opgestart en gerealiseerd worden. Alleszins moeten overheidsinvesteringen in infrastructuur sterk worden verhoogd, omdat die nu laag zijn in internationaal perspectief en onvoldoende om de activa op peil te houden²¹. Bovendien biedt de tijdelijke flexibele toepassing van het Europese begrotingskader omwille van de coronacrisis de mogelijkheid om hiervoor tijdelijk extra schulden aan te gaan.

20 Zie voor meer info het Vlaams Energie- en Klimaatplan 2021-2030, raadpleegbaar via <https://omgeving.vlaanderen.be/vlaams-energie-en-klimaatplan-2021-2030>.

21 SERV (2019) Prioriteitennota 2019-2024, Brussel, 22 juni 2019.

SERV (2019) Advies Elementen voor een gesublimeerd klimaat- en energiebeleid 2019-2024. Brussel, 24 juni 2019.

Projecten die voor Europese cofinanciering in aanmerking komen, kunnen extra interessant zijn omdat het Europees niveau significante middelen aankondigde voor de economische relance en de European Green Deal Investment Plan (EGDIP). Een transparante planning van de infrastructuurinvesteringen moet de aanbodzijde in deze onzekere crisistijden vertrouwen bieden om de capaciteit bij de aannemers op peil te houden.

4.2 Rol een integrale digitale agenda uit

Werk één digitale koepelagenda uit

Vlaanderen moet meesurfen op de golf van digitalisering, innovaties en andere veranderingen die de coronacrisis teweegbrengt. Dat kan de productiviteit en duurzaamheid verhogen en zorgen voor de verankering van activiteiten in Vlaanderen. Dat vraagt extra inspanningen om – in nauw overleg – ondernemingen, organisaties en (potentiële) werknemers daarin bij te staan.

De digitale versnelling door de coronacrisis moet worden benut om sprongen te maken. Dit veronderstelt een meervoudige strategie die de ervaringen in de coronacrisis verankert en verdere digitale innovaties bevordert. De blik moet breed omdat dit geldt voor nagenoeg alle sectoren (de maakindustrie, landbouw, dienstensector, social profit) en voor zowel technologische als niet-technologische innovaties (businessmodellen, marktbenaderingen, arbeidsorganisatie, financieringskanalen ...).

De digitalisering verloopt momenteel in Vlaanderen langs drie beleidslijnen, die onderlinge coherentie behoeven.

- De digitalisering van de Vlaamse overheid wordt onder meer ondersteund via het Programma Innovatieve Overheidsopdrachten en de werking van het Agentschap Informatie Vlaanderen. Daarnaast is er ook het initiatief I-learning (gepersonaliseerd digitaal leren) en Mobilidata (real time informatie met oog op de meest efficiënte mobiliteitskeuze).
- De digitalisering van de gemeenten wordt ondersteund met de werking Smart Flanders, de oproep Smart Cities van Vlaio, de city of things proeftuin en SBO-projecten zoals paradigms 4.0 en streetwise (o.a. rond burgerparticipatie in mobiliteit).
- Inzake de digitalisering van het bedrijfsleven is er het transitietraject Industrie 4.0, het beleidsplan AI, het beleidsplan Cybersecurity en het beleidsplan gepersonaliseerde geneeskunde.

Al deze beleidsagenda's dienen binnen een integrale digitale agenda worden afgestemd. Een gezamenlijke geïntegreerde digitale agenda biedt immers meer kansen om de maatschappelijke en economische kansen van digitalisering te benutten. De krachten van de Vlaamse en lokale overheden, bedrijfsleven, kennisinstellingen en maatschappelijke middenveld worden gebundeld en een cumulatieve kennisopbouw gestimuleerd en gefaciliteerd.

De Vlaamse Regering kondigt dergelijk geïntegreerd beleidsplan aan in de beleidsnota Economie, Wetenschapsbeleid en Innovatie. De COVID-19 uitbraak heeft de behoefte aan dergelijk plan versterkt. Digitalisering biedt immers oplossingen en opportuniteiten om een lamgeslagen wereld draaiende te houden. De recent door de Vlaamse Regering opgerichte Taskforce 'Vlaanderen Helemaal Digitaal' die alle digitale initiatieven om bedrijven, maatschappij en overheden beter te doen werken in kaart moet brengen, onderling afstemmen en promoten, kan een leerproces zijn om tot een geïntegreerde benadering van beleidsinitiatieven te komen. De blik moet daarbij breed omdat de digitale versnelling geldt voor nagenoeg alle sectoren (de maakindustrie, landbouw, dienstensector, social profit) en voor zowel technologische als niet-technologische innovaties (businessmodellen, marktbenaderingen, arbeidsorganisatie, financieringskanalen ...). De Taskforce dient dan ook breder worden opgevat en beter inspelen op vragen van ondernemingen en medewerkers en het matchen van vraag en aanbod.

Voor de SERV is het cruciaal dat de digitale transformatieagenda niet louter een economisch-technologische doorslag krijgt maar ook de sociaal-maatschappelijke en juridisch-ethi-

sche component, onder meer op het vlak van dataregulering en draagvlak bij gebruikers, meeneemt.

Hoewel de SERV als voortrekker en pleitbezorger van een digitale beleidsagenda in Vlaanderen intens wil betrokken te worden bij de uitwerking ervan, wil hij in voorliggend advies reeds een aanzet doen voor enkele voor hem belangrijke onderdelen.

Zet in op de verdere implementatie van Industrie 4.0 en AI

De SERV onderschreef in zijn advies²² van 2019 het belang van Industrie 4.0 dat de transitie beoogt naar een gespecialiseerde kennis- en maakeconomie met duurzame en werkbare jobs, die inspeelt op maatschappelijke uitdagingen. Bij sectororganisaties en sociale partners, zowel werkgeversorganisaties als werknemersorganisaties (vakbonden 4.0), leeft de ambitie om een mensgerichte omslag te maken naar Industrie 4.0. De kenniscentra en netwerken vormen hierbij een onmisbare schakel. De betrokkenheid en participatie van werknemers, de net- en samenwerking met alle interne partners en een open innovatie met andere bedrijven in de waardenketen zijn kritische succesfactoren voor de transitie naar Industrie 4.0.²³

De SERV herhaalt tevens zijn standpunt²⁴ dat een toekomstgerichte beleidsvisie voor de Vlaamse industrie en industriële transformatie in de eerste plaats alomvattend moet zijn, m.a.w. oog moet hebben voor alle sectoren en alle groottedimensies van ondernemingen. De SERV ondersteunt het streven van het Europees Parlement²⁵ een omvangrijk herstel- en wederopbouw-pakket met de Green Deal en de digitale transformatie als uitgangspunt om de economie een nieuwe impuls te geven en pleit ervoor dat de Vlaamse industriestrategie gealigneerd wordt op dit toekomstige EU-herstelplan.

Om meer rendement te halen uit product- en procesinnovaties en Industrie 4.0 succesvol verder te implementeren is sociale innovatie een cruciale factor. COVID-19 heeft deze uitdaging nog meer op scherp gezet. Deze crisis zet immers in alle bedrijven en organisaties het werk op zijn kop. Denk maar aan de enorme toename van telewerken, de mogelijkheid om via de platformeconomie webgebaseerde taken of activiteiten uit te voeren of nog de reshoring van industriële activiteiten die de deur openzet voor verdere robotisering. Het komt erop aan om nu snel te schakelen en creatief en innovatief in te spelen op deze ongekende uitdagingen. Naast economische uitdagingen zijn er vragen op vlak van veiligheid en gezondheid, de organisatie van het werk en welzijn op het werk. Er is dan ook nood aan een beleid dat inzet op organisatievernieuwing en op de aanwezigheid van organisatiekenmerken en managementvaardigheden die in de toekomst steeds belangrijker zullen worden. Internationaal vergelijkend onderzoek leert dat Vlaanderen zeker niet tot de best presterende landen behoort op deze vlakken. Digitale technologische 'readiness' realiseren, vereist aangepaste organisatievormen en gepaste management- en ondernemerschapscapaciteiten. De digitale transformatie gaat immers niet enkel over technologie, maar ook over de wijze waarop technologie wordt gecombineerd met andere veranderingen en investeringen in ondernemingen en organisaties. Zo is de manier waarop ondernemingen het werk organiseren en werknemers coachen en inspraak geven van groot belang. Een innovatieve arbeidsorganisatie is essentieel om talent te ontwikkelen, aan te trekken en te behouden. Ze zijn ook een hefboom voor het versterken van de innovatiegerichtheid, productiviteit en levensduur van ondernemingen. De digitalisering is omgekeerd ook een katalysator voor organisatorische vernieuwing. Bij technologische vernieuwingen en organisatieveranderingen is de betrokkenheid van werknemers dan ook essentieel, niet alleen om de gevolgen voor werknemers in goede banen te leiden maar ook voor de mate waarin nieuwe technologieën en werkwijzen daadwerkelijk tot productiviteitstijgingen en win-wins kunnen leiden. Dit gebeurt het best door in een vroeg stadium werknemers te betrekken en door informatie te verstrekken over de aard en de impact van nieuwe technologie op de toekomst van het bedrijf,

22 SERV (2019) Advies 'Industrie 4.0', Brussel, 17 juni 2019.

23 Verdonck, G. (2019) Rapport Industrie 4.0 onder de loep in vijf sectoren, publicatie van de Stichting Innovatie & Arbeid, Brussel, juni 2019.

24 SERV (2019) Advies 'Beleidsnota Economie, Wetenschapsbeleid en Innovatie 2019-2024', Brussel, 2 december 2019.

25 Europees Parlement, Europees corona-herstelfonds van 2 biljoen euro nodig om de gevolgen van de COVID-19 crisis te bestrijden, 15 mei 2020, <https://www.europarl.europa.eu/news/nl/press-room/20200512IPR78912/eu-herstelfonds-van-2-biljoen-euro-nodig-om-covid-19-crisis-te-bestrijden>.

op de benodigde opleiding en bijscholing en op de organisatie van de arbeid op de werkvloer.²⁶ Sociaal overleg kan dan ook bijdragen aan veerkrachtige ondernemingen en duurzaam inzetbare werknemers. Kortom, sociale innovatie impliceert een human centered overleg, wat inhoudt dat ook medewerkers betrokken zijn bij vernieuwingen in de organisatie en deze samen (mede) vormgeven, alsook geëngageerd zijn om de nieuwe technologieën onder de knie te krijgen via levenslang leren.

De versnelling die COVID-19 aan de digitaliseringsomwenteling geeft, zal ook voor Industrie 4.0 een additionele impuls betekenen, ook voor reshoring van industriële activiteiten. Door deze crisis zullen enkele technologieën, en dan vooral laagdrempelige tools, wellicht sneller ingang vinden, niet alleen in productiebedrijven - denk maar aan telewerken en de stortvloed aan nieuwe apps om transparantie te creëren. COVID-19 heeft ook de veelzijdigheid van artificiële intelligentie in de verf gezet. Na de crisis zullen dergelijke tools, zoals eenvoudige apps en opvolgingstools ook in productie een bredere uitrol kennen. De drempel naar digitalisering, die productiebedrijven ondervonden, kunnen ze nu overwinnen door dagelijkse ervaring over hoe sterk digitalisatie kan zijn. Zeker voor het optimaliseren van interne bedrijfs- en productieprocessen zijn er door de introductie van AI vaak quick wins te behalen door - op een slimme en gestructureerde manier - te kijken naar de bestaande datasets en workflows. De technologieën zijn weliswaar bruikbaar in een productieomgeving, maar moeten eerst aangepast worden alvorens ze breed te gaan toepassen. Vragen in verband met bijvoorbeeld de privacy, het databeheer, de cybersecurity moeten integraal deel uitmaken van de ondernemingsstrategie.

Volgende aandachtspunten zijn voor de SERV cruciaal:

- Er is nood aan laagdrempelige en duidelijke informatie, ondersteuning en begeleiding van ondernemingen en werknemers in de transitie naar Industrie 4.0.
- Industrie 4.0 omvat, ruimer dan technologie en businessmodellen, noodzakelijkerwijze ook sociale innovatie met vroege betrokkenheid van werknemers bij de introductie en implementatie van nieuwe technologieën. Digitalisering van werkprocessen en procedures vergt Industrie 4.0 aanpassingen op de werkvloer en in de arbeidsorganisatie en functie-inhouden. Toegespitst op Industrie 4.0 impliceert dit een verhoogde aandacht voor Human Centered Production & Design waarbij de competenties en de betrokkenheid van de werknemers cruciaal zijn voor de implementatie van digitale technieken Industrie 4.0. Succesvolle (digitale/circulaire) transitie zetten immers in op intrinsieke motivatie en vaardigheden van mensen en maken er werk van om werknemers sterker te maken (empower) en hen daadwerkelijk te betrekken bij veranderingen (engage). Kortom, Industrie 4.0 kan niet gerealiseerd worden zonder de betrokkenheid van de werknemers en is ook gericht op ondersteuning van de werknemers bij het werk.
- Er moet worden nagegaan hoe de industrie 4.0-technologieën en organisatievernieuwingen een grotere rol kunnen spelen in het verhogen van de werkzaamheidsgraad door de ondersteuning van de integratie in het arbeidsleven van niet-actieven en meer werkbaar werk.
- Opkomende digitale technologieën leiden tot versnelde innovatiecycli en vragen om bezinning over het te voeren beleid, de gebruikte regelgevingsinstrumenten en de wijze van implementatie. Als facilitator en gebruiker staan overheden voor de uitdaging om te bepalen hoe en in hoeverre ze opkomende digitale technologieën reguleren teneinde het innovatief potentieel van de technologie te maximaliseren en de risico's voor eindgebruikers te minimaliseren. Monitoring, evaluatie en handhaving van de naleving maken deel uit van deze rol.
- Het gebruik van AI kan veel goed doen, onder meer door producten en processen veiliger te maken, maar kan ook schade berokkenen. Het kan dan zowel om materiële (veiligheid en gezondheid van personen, schade aan eigendom) als om immateriële (schending van privacy, beperkingen van het recht op vrijheid van meningsuiting, schendingen van de menselijke waardigheid, discriminatie, bijvoorbeeld bij de toegang tot werk) schade gaan, en kan betrekking hebben op een grote verscheidenheid aan risico's. AI heeft ook een grote impact op jobs en werknemers. Het vertrouwen in AI-overheidsdiensten en in AI op de werkvloer bij werknemers in het algemeen vraagt om aandacht voor essentiële rechten zoals privacy, mensen-

²⁶ SERV (2018) Visienota 'De transitie naar een digitale samenleving: aanzet voor een integrale beleidsagenda', Brussel, 17 januari 2018.

rechten, en non-discriminatie. Het vraagt ook om een volwaardig sociaal overleg als hefboom voor maatschappelijke verantwoorde toepassingen en goede jobs. AI-systemen – en zeker risicovolle toepassingen van AI – moeten technisch robuust en accuraat zijn om betrouwbaar te kunnen zijn. Dat betekent dat dergelijke systemen op verantwoorde wijze moeten worden ontwikkeld en dat vooraf voldoende moet worden gekeken naar de risico's die zij kunnen veroorzaken. De kaders moeten dan ook van bij hun ontwerp ethisch en onbevooroordeeld zijn, omdat rechtzettingen achteraf (bij de implementatie) kostelijk kunnen uitvallen.

Optimaliseer de digitale infrastructuur

COVID-19 heeft aan het licht gebracht hoe belangrijk het is te beschikken over een geïntegreerde en gestroomlijnde digitale infrastructuur om bijvoorbeeld efficiënte prognoses en besluitvorming mogelijk te maken. Artificiële Intelligentie (AI) en het Internet of Things zouden een belangrijke meerwaarde kunnen bieden voor dergelijke infrastructuur, maar hebben ook nood aan een duidelijk regelgevend kader (zie hoger) en sociaal overleg bij de inbedding op de werkvloer. De Vlaamse overheid moet niet alleen in technologieën investeren, maar ook in de omkadering van concrete trajecten en capaciteitsopbouw bij relevante stakeholders.

De introductie en uitrol van 5G is in dat kader een belangrijke factor en kan een economische boost betekenen voor Internet of Things en de productiecapaciteit van het economisch weefsel. De SERV dringt erop aan dat de Vlaamse overheid samen met de andere gewestregeringen en de federale overheid spoedig tot een definitieve oplossing komen, met voldoende waarborgen voor de gezondheid- en veiligheidsrisico's. Met dit laatste doelt de SERV onder meer op het beroep dat voor de 5G-uitrol en -uitbating moet gedaan worden op gespecialiseerde leveranciers van netwerkinfrastructuur die potentieel de toegangspoort kunnen vormen voor cyber- en andere aanvallen tegen Europese netwerkinfrastructuur²⁷. De SERV verwijst in dit kader tevens naar zijn recent advies²⁸ waarin de nood aan een federaal screeningsmechanisme, met volwaardige Vlaamse betrokkenheid, voor buitenlandse overnames en investeringen wordt bepleit.

Innovatie en waardegroei worden steeds vaker gerealiseerd in netwerken die informatie, producten en diensten uit data halen (datagedreven innovatie in smart industry, smart cities, smart agriculture, smart care, enz.). De SERV pleit voor de verdere ontwikkeling van een open databeleid waardoor gegevens toegankelijk worden voor de overheid, de wetenschappelijke instellingen, de bedrijfs wereld en de burgers zodat innovatie, kennisontwikkeling en -uitwisseling vanuit diverse stakeholders kan opborrelen. Ook op internationaal niveau maakt een open databeleid binnen een goed geconstrueerde context ervaringsuitwisselingen en leermogelijkheden.

Ontwikkel innovatief beleid en experimentwetgeving

De crisis zorgt voor veel positieve sociale energie en creativiteit in de economie en civiele maatschappij. Er ontstaan nieuwe netwerken en dynamieken, zowel op sociaal en economisch als op technologisch vlak (bv. delen, korte ketens, big data en telecomdata, videostreaming, online platformen, robots, 3D-printen, cashless society ...). Dit kan leiden tot fundamentele shifts in de samenleving, in waardeketens, businessmodellen en arbeidsorganisatie, enz. Die dynamiek nú benutten, voorlopers ondersteunen en beloftevolle zaken opschalen zijn belangrijke opgaven: 'never waste a good crisis'. De regering kan, gecoördineerd door bv. het 'Platform Innovatieve Beleidspraktijken' dat in de steigers staat, aan de diverse beleidsdomeinen opdracht geven om goede praktijken te verzamelen of kan een oproep doen om noden te signaleren zodat ze meer voeling krijgt met de ontwikkelingen en met de uitdagingen en problemen waar voorlopers mee kampen om die vervolgens weg te werken.

Hiervoor kunnen ook art. II.88 (voorstellen en meldingen) en art. III.119 (experimentregelgeving en regelluwe zones) van het bestuursdecreet worden ingeschakeld. Als gevolg van de snelheid, onzekerheid en onvoorspelbaarheid van technologische ontwikkelingen ligt het namelijk voor de hand om beleid meer lerend te ontwikkelen. Tegelijk is er vraag naar regelgeving die ruimte

²⁷ Zie o.a. Council of the European Union (2019) Council Conclusions on the significance of 5G to the European Economy and the need to mitigate security risks linked to 5G, 14517/19, Brussel, 3 december 2019.

²⁸ SERV (2020) Advies 'Vlaamse screening buitenlandse directe investeringen. Coronacrisis verhoogt urgentie', Brussel, 7 mei 2020.

laat voor nieuwe ideeën, initiatieven en experimenten zoals in gezondheid, energie, mobiliteit, steden, veiligheid, privacy, fintech, blockchain, enz. Hier kunnen experimentwetgeving en regel-
luwe zones in sommige gevallen nuttig zijn. Experimentwetgeving past in het streven naar een
slimmer, meer evidence-informed beleid.

4.3 Ondersteun weerbaar en inclusief ondernemerschap en werknemerschap

Het innovatie- en investeringsklimaat en het ondernemerschap zijn belangrijke drijvers voor
groei en welvaart. Deze motoren moeten goed geolied worden zodat ze ook in en na woelige
tijden kunnen bijdragen aan een sterke, weerbare samenleving en de verdere ontwikkeling van
Vlaanderen als een kennisregio bij uitstek.

Ondernemerschap en werknemerschap verder stimuleren is nodig om in crisistijden bestaande
ondernemingen, starters en doorgroeiers te ondersteunen en hun creativiteit en weerbaarheid
te vergroten. Dit vraagt vanwege de overheden een blik op opstartkosten, e-government, fi-
nanciële stimuli, faillissementspreventie, openbare aanbestedingen ... (Potentiële) werknemers
kunnen het meeste bijdragen aan een toekomstgerichte relance als ze met de gepaste compe-
tenties kunnen werken in duurzame loopbanen en kwaliteitsvolle jobs.

Motiveer en stimuleer alle talenten van ondernemers en werknemers

In de strijd tegen COVID-19 hebben ondernemerschap, werknemerschap en creativiteit gekop-
peld aan doorzettingsvermogen zich van hun beste kant laten zien. Heel wat Vlaamse bedrijven
en hun werknemers vinden zichzelf opnieuw uit om het coronavirus te helpen bekampen. Ze
schakelen hun mensen en machines in om schaarse goederen te produceren die potentieel
levens kunnen redden.

Maar daarnaast bereidt de bedrijfswereld tout court zich actief voor op de post-COVID-19-perio-
de, onder meer door de analyse te maken van de huidige bedrijfs-, productie- en organisatiepro-
cessen en/of door aangepaste of nieuwe businessmodellen te bedenken. Dit moet het mogelijk
maken tijdig en voorbereid in te spelen op de zich op termijn herstellende economie. Zo zullen
bijvoorbeeld als gevolg van deze crisis nieuwe zorgmodellen snel toenemen. De huidige corona-
crisis kan als breekijzer functioneren voor een omslag in hoe straks veel reguliere zorg zal ge-
leverd worden.

Mensen aanschouwen in deze crisis creatieve initiatieven met eigen ogen, hebben erover gele-
zen of gehoord. Het moet hen vertrouwen geven te weten dat ondernemerschap, werknemer-
schap en creativiteit ook in zeer penibele omstandigheden (blijven) opborrelen om acute uitda-
gingen aan te gaan. Meer nog, het kan hun vertrouwen een boost geven om zelf de stap naar
ondernemerschap te durven zetten. Daarom is er meer dan ooit nood aan een sterk actieplan
ondernemerschap.

De SERV is dan ook van oordeel dat COVID-19 als trigger moet gebruikt worden om creativi-
teit aan te moedigen en alle talenten aan te spreken. Ondernemerschap en werknemerschap
moeten m.a.w. inclusief benaderd worden met aandacht voor alle doelgroepen en econo-
misch-maatschappelijke sectoren en dit doorheen de hele levenscyclus. Een versterkte focus op
ondernemerschapscompetenties en een doorgedreven levenscyclusbenadering van onderne-
mingen en loopbaanbegeleiding van werknemers is nodig. Er moet blijvend worden ingezet op
een competentiebeleid om ondernemers- en werknemersvaardigheden te verwerven en op peil
te houden.

Gebrek aan ondernemerschapscompetenties kan start en doorgroei van ondernemingen be-
moeilijken. Ze vormen daarom, zeker in crisistijden zoals we die nu beleven, belangrijke rand-
voorwaarden voor creativiteit en weerbaarheid. Falen mag echter geen schande zijn, maar een
leermoment ('Failing Fast Forward'). Tegelijk moet evenwel correct geïnformeerd worden, ook
over de uitdagingen en risico's van het ondernemen. Risico's goed inschatten is namelijk de
eerste stap om uit te groeien tot een succesvolle, gelukkige ondernemer. Het ondernemerschap
is namelijk niet voor iedereen weggelegd.

Net daarom is een voldoende niveau van ondernemerscompetenties een belangrijke voorwaarde voor succes. Het Vlaamse beleid moet daarom ook blijvend inzetten op het detecteren van zwakke schakels in een zeer vroeg stadium van het ondernemerschap. Deze zwakke schakels moeten niet enkel tijdig gedetecteerd worden maar ook tot zelfinzicht leiden.

Het bestaande (pre)start beleid heeft reeds aandacht voor de persoonlijke ontwikkeling van elk van de mogelijke prestarters, dit door een screening van hun ondernemerscompetenties en de mogelijke opmaak van hun persoonlijk ontwikkelingsplan. Daarnaast moet het beleid inzake ondernemerschapscompetenties ook rekening houden met de nieuwkomers die in Vlaanderen een zaak willen opstarten, waarvoor specifieke initiatieven noodzakelijk zijn.²⁹

Verder is de SERV van mening dat de Vlaamse Regering moet blijven inzetten op een flankerend beleid in het kader van faillissementspreventie en preventief bedrijfsbeleid. Zeker wanneer een ondernemer ook werknemers tewerkstelt, kunnen de gevolgen van een faillissement namelijk erg omvangrijk zijn. De focus van begeleiding van ondernemingen in moeilijkheden wordt vandaag meegenomen in het dienstverleningsaanbod van de sociale partners. De doelgroep moet blijvend een volwaardige en gepaste begeleiding genieten.

Ten slotte wordt ook van werknemers meer en meer verwacht dat men zichzelf kan positioneren op de arbeidsmarkt en loopbaancompetenties ontwikkelt, dat men zijn rechten en plichten kent, goede arbeidsattitudes kan ontplooiën, zich inschrijft in levenslang leren en zijn/haar vakmanschap onderhoudt door innovatiegerichtheid, creativiteit en verantwoordelijkheid als competenties te ontwikkelen. Werknemerschap en ondernemerschap zijn voor de SERV cruciale toekomstcompetenties.

Bevorder de effectieve overstap naar nieuwe businessmodellen en e-commerce

E-commerce zal, mede onder invloed van de coronacrisis, ook in de toekomst bepalend blijven en aan populariteit winnen. COVID-19 zal, zeker op de korte termijn, ook de winkelbeleving in Vlaanderen op zijn kop zetten en de tendens naar e-commerce versterken. Voor de Vlaamse handelaar komt het erop aan hierop in te spelen en zijn businessmodel aan te passen teneinde zijn overleveringskansen maximaal te vrijwaren. Daarbij mag hij zich niet laten afschrikken door het omvangrijke aandeel aankopen via buitenlandse websites en de dominante aanwezigheid van buitenlandse spelers. De SERV heeft in zijn e-commerceedvies³⁰ erop gewezen dat de digitale mogelijkheden eerder als een hefboom dan als een bedreiging beschouwd moeten worden, waarbij deze nieuwe mogelijkheden en e-commerce als aanvulling kunnen worden ingezet om klanten effectief naar de winkel in de handelskern te halen.

De Vlaamse overheid heeft in het verleden informatie- en sensibiliseringscampagnes op touw gezet met update informatie over nieuwe technologische ontwikkelingen, digitale businessmodellen en winkelconcepten die de ondernemer/handelaar toelaten, binnen het kader van zijn financiële en personele mogelijkheden, strategisch na te denken over het aanpassen van zijn businessmodel om nadien te kunnen overgaan tot de effectieve implementatie ervan.

Wat betreft e-commerce, hoeft de doelgroep zich niet te beperken tot de individuele ondernemer/handelaar maar ook de clustering van lokale handelaars in een webshop of marktplatform omvatten. De SERV stelt vast dat VLAIO samen met UNIZO, NSZ en VLAM hierop inzet en de website [shoppeninleuven.be](https://shoppeninleuven.be/nl/webshoppen) heeft gelanceerd met de oproep aan lokale ondernemers, buurtwinkels, handelszaken en restaurants om zich gratis en geheel vrijblijvend te registreren voor dit nieuwe platform. Een ander voorbeeld is het recent opgerichte platform '#wearelocal' waarin lokale handelaars, webshops en horeca worden bijeengebracht tijdens de lockdown. Lokale overheden kunnen hierbij een faciliterende rol opnemen. In Leuven is er zo op korte tijd een website uitgebouwd waarbij men alle online winkels van Leuven op één platform terugvindt (<https://shoppeninleuven.be/nl/webshoppen>).

²⁹ In het verleden werd zo met betrekking tot nieuwkomers een specifieke ESF-oproep georganiseerd met als doelstelling vluchtelingen te informeren, ondersteunen en begeleiden naar ondernemerschap in Vlaanderen. Ook staat het generieke prestartersinstrumentarium zoals Maak werk van je zaak, prestartbegeleiding van de startlabo's enzovoort, open voor deze doelgroep.

³⁰ SERV (2017) Advies 'E-commerce in Vlaanderen', Brussel, 9 mei 2017.

De Vlaamse overheid moet in haar mobiliteitsbeleid rekening houden met de logistieke stromen die e-commerce teweegbrengt en zo goed als mogelijk de maatschappelijke kosten (gezondheid, milieu ...) ervan in kaart brengen, in het bijzonder de last mile en retour. In functie daarvan kan, samen met de lokale besturen, nagegaan worden welke hefboomen ingezet kunnen worden om de logistiek te verduurzamen. Daarnaast meent de SERV dat een verdere, duurzame ontwikkeling van de e-commercesector gepaard moet gaan met een volwaardig sociaal overleg.

4.4 Stimuleer internationale handel en regionale productie en leg de link met strategische activiteiten

Ook in co- en post-coronatijd blijven regionale productie voor Vlaanderen en Europa én internationale handel van essentieel belang.

Zet in op de voor Vlaanderen zo belangrijke internationale handel

De Belgische en Vlaamse economieën zijn sterk exportgericht. De directe handel van goederen en diensten tussen besmette gebieden en België staat vandaag onder druk. Onze buitenlandse handel focust zich traditioneel vooral op de landen van de Europese Unie, in het bijzonder naar Duitsland, Frankrijk en Nederland. Maar ook Italië, het sterkst getroffen Europees land, vormt een belangrijke handelspartner.

De voordelen van globalisering en internationale handel blijven aanzienlijk. De SERV vraagt dat de Vlaamse Regering onverdroten inzet op het stimuleren en faciliteren van internationale handel en het verkennen en aanboren van internationale markten, mede vanuit economisch en werkgelegenheidsperspectief. Tegen de achtergrond van de sociaaleconomische ravage door COVID-19 is het duidelijk dat de handel moet blijven functioneren, zowel om de levering van essentiële producten te verzekeren als om een signaal van vertrouwen af te geven voor de wereld-economie. Een belangrijke prioriteit daarbij is het open en operationeel houden van de belangrijkste toeleveringsketens voor essentiële goederen voor de crisis, met inbegrip van medische voorraden, voedselproducten en ICT-goederen en -diensten. Coördinatie op Europees niveau is nodig om concurrentievervalsing te vermijden en schaalvoordelen te benutten.

Succesvolle internationalisering heeft nood aan een holistische benadering vanuit het beleid, waarbij niet enkel gekeken wordt naar het ontwikkelen van internationale verkoopkanalen, maar ook naar het vinden van internationale partners voor financiering, cocreatie en innovatie. Een holistische benadering houdt volgens de SERV tevens in dat de Vlaamse overheid het bewustzijn van ondernemingen over internationaal verantwoord ondernemen sensibiliseert en concrete multistakeholderinitiatieven stimuleert, zodat ondernemingen in hun internationale relaties met afnemers, leveranciers of partners oog hebben voor het evenwicht tussen economische prestaties enerzijds en de sociale en ecologische effecten daarvan anderzijds, rekening houdend met de plaatselijke institutionele, sociale en culturele context (duurzaam ketenbeheer). De SERV merkt op dat sommige buurlanden wetgeving hebben ontwikkeld die mondiaal actieve bedrijven zorgplicht in hun ketens oplegt. Ook op EU vlak is er wetgeving in voorbereiding. Om zo'n geïntegreerde aanpak te realiseren zal een verdere goede samenwerking tussen het Agentschap Innoveren & Ondernemen (VLAIO), Flanders Investment & Trade (FIT), het Vlaams Centrum voor Agro- en Visserijmarketing (VLAM), het departement buitenlandse zaken (BuZa) ... nodig zijn en blijft een goede coördinatie met federale en Europese initiatieven cruciaal.

In elk geval moet in het post-coronatijdperk nagedacht worden hoe we de Vlaamse exportbedrijven blijvend kunnen ondersteunen en in de toekomst schokken m.b.t. export en buitenlandse investeringen nog beter kunnen mitigeren. De exportoriëntatie van de Vlaamse ondernemingen blijft belangrijk, maar ook het belang van de 'micronationals' of 'born globals' mag niet onderschat worden. Deze relatief kleine dienstbedrijven die toch zeer internationaal actief zijn, bevinden zich vooral binnen de sectoren telecommunicatie, informatica of technische diensten, zijn erg vernieuwend en kunnen internationaal het verschil maken.

Tegelijk klinken ook andere vragen vandaag luider dan in het verleden:

- Hoe kan Vlaanderen haar stem op Europees vlak sterker doen horen? Is de herziening van het samenwerkingsakkoord m.b.t. vertegenwoordiging in de EU van 1994 dringender geworden?
- Hoe zal de Europese Commissie haar werkprogramma aanpassen aan de post-coronasituatie? Wat is de impact op de Green Deal? Hoe zal men het toekomstige MFK hieraan aanpassen? En wat zal de impact op Vlaanderen zijn?
- Wat zijn de prioriteiten voor bilateraal buitenlands beleid? Bijvoorbeeld, wat als er dit jaar geen tijdig en ambitieus Europees handelsakkoord met het VK ligt en er geen verlenging komt van de overgangperiode?

Stimuleer initiatieven voor korte ketens en regionale productie

Ten gevolge van COVID-19 zullen bedrijven lange en complexe toeleveringsketens heroverwegen, hetgeen opportuniteiten biedt voor kortere ketens en de verankering van regionale productie.

Een goed investerings- en ondernemingsklimaat moet garanderen dat regionale productieactiviteiten die door de crisis onder druk komen, verankerd kunnen blijven in Vlaanderen om zo het industrieel weefsel, de werkgelegenheid en het inkomen van de werknemers veilig te stellen. Gerichte overheidsinvesteringen en -aanbestedingen kunnen regionale productie stimuleren³¹. De SERV is van oordeel dat de bevordering van regionale productie best vanuit een Europees kader wordt benaderd en gecoördineerd zodat de strategische autonomie van Europa kan versterkt worden door (her) ontwikkeling van strategische waardeketens binnen de EU, door industriële allianties, de reïntegratie van toeleveringsketens binnen de EU, het vergroten van de zelfvoorziening (bijv. door de verdere ontwikkeling van de circulaire economie) en door de Europese productie van strategische uitrusting en producten. Een afgestemd en gecoördineerde Europees kader biedt de beste garanties voor een voldoende grote kritische massa met groeikansen voor de Vlaamse ondernemingen, inclusief de ondernemingen in de sociale economie (maatwerkbedrijven), en werkgelegenheid.

Toch mag niet de indruk gewekt worden dat Vlaanderen en de EU volledig op zichzelf mogen terugplooiën. De SERV benadrukt dat internationale handel en regionale productie een en-en-verhaal vormen.

Besteed bijzondere aandacht aan strategische activiteiten

Internationale handel maakt dat landen met elkaar verbonden zijn. De coronacrisis brengt de risico's die eraan verbonden zijn aan de oppervlakte. Zo kwamen de landsgrenzen de afgelopen weken opnieuw prominenter in beeld. Bovendien kunnen door de coronacrisis Europese bedrijven die in se gezond zijn, tijdelijk in een financieel zwakkere positie verkeren, wat hen een makkelijke overnameprooi maakt voor buitenlandse (Chinese, Amerikaanse ...) overnemers, met het risico dat knowhow en andere capaciteit in kritische sectoren wegvloeien naar het buitenland.

Het debat over buitenlandse overnames (in strategische sectoren) is daardoor recent geïntensifieerd. Hoewel ze kunnen verschillen qua opzet en reikwijdte, passen verschillende landen al enige tijd screeningsmechanismen toe op overnames of participaties in ondernemingen binnen strategische sectoren, die allen dezelfde doelstelling nastreven, nl. de handhaving van de veiligheid, openbare orde en volksgezondheid op nationaal niveau.

De SERV is van oordeel dat brede risicoanalyses op technologisch, economisch, financieel, maatschappelijke en andere vlakken nodig zijn voor strategische activiteiten. Wanneer buitenlandse directe investeringen raken aan de openbare orde, veiligheid en volksgezondheid is een screening op zijn plaats (bv. havens, energie of andere kritieke infrastructuur). Noch in België noch in Vlaanderen is er momenteel echter een screeningsmechanisme dat de risico's voor overnames

³¹ Goede voorbeelden zijn bv. campagnes zoals kopeninjebuurt.be en winkelhieren.be

van bedrijven in strategische sectoren peilt. De SERV heeft daarom in een zeer recent advies³² gepleit om van de screening van buitenlandse directe investeringen (BDI) een prioriteit te maken. Er moet dringend en bij voorkeur een federaal mechanisme komen om dergelijke investeringen vooraf te evalueren en desnoods te blokkeren. Dit vergt een evenwichtsoefening waarbij veiligheid moet verzoend worden met een open economie, een goed draaiende kapitaalmarkt en een aantrekkelijk investeringsklimaat. Vlaanderen moet volwaardig betrokken worden bij de uitwerking van dat federaal screeningsmechanisme 'Volwaardig' betekent niet enkel een vertegenwoordiging maar ook dat het gewest waarin de investering plaatsvindt de eindbeslissing moet kunnen nemen over het al dan niet blokkeren van een buitenlandse directe investering.

4.5 Verstevig de linken binnen en investeer gericht in het Vlaamse industriële eco-innovatiesysteem

Om open innovatie tot bloei te laten komen, moeten er ecosystemen van innoverende organisaties gebouwd worden. De COVID-19 crisis heeft de opmars van opkomende technologieën zoals artificiële intelligentie en cloudcomputing versneld. Dit biedt belangrijke economische en maatschappelijke opportuniteiten. Industriële ecosystemen, inzonderheid rond artificiële intelligentie, zijn in staat deze technologische ontwikkelingen snel te capteren, te exploreren en op het terrein toe te passen. Intense wederzijdse kennisbestuiving biedt bovendien uitzicht op nieuwe innovatieve doorbraken die Vlaanderen een concurrentievoordeel kunnen verschaffen. Een (industriële) ecosysteembenadering heeft tevens als voordeel dat de behoeften van elke industriële waardeketen in kaart worden gebracht en hierop maatregelen worden afgestemd om de impact van de recessie te verzachten. De overheid kan zich binnen een ecosysteem opstellen als een gedreven netwerkspeler door ofwel een leidersrol op te nemen of door de netwerking/samenwerking te faciliteren en te ondersteunen.

De SERV roept om de linken tussen speerpuntclusters, innovatieve bedrijfsnetwerken, strategische onderzoekscentra (SOC's), andere onderzoekscentra en kennisinstellingen en bedrijven verder te ondersteunen zodat een performant Vlaams ecosysteem tot stand komt dat onder meer gemobiliseerd kan worden bij de aanpak van de diverse maatschappelijke uitdagingen (missiegericht innovatiebeleid) zoals de klimaatproblematiek en andere SDG-doelstellingen of de samenwerking rond wetenschappelijk-technologische domeinen (bijvoorbeeld artificiële intelligentie) die door COVID-19 verscherpt zijn of in een stroomversnelling raken. Het aansturen van het netwerk behoeft een sterke regisseur – in casu VLAIO – die erin slaagt de nodige synergiën tussen al deze kennisactoren los te weken. Daartoe is een coherent en afgestemd beleid nodig dat eendrachtig inzet op voor Vlaanderen prioritaire uitdagingen en kennisdomeinen.

4.6 Versterk de Vlaamse innovatiekracht

De Vlaamse Regering moet de Vlaamse innovatiekracht blijvend en extra verstevigen. De crisis dreigt in sommige toekomstgerichte sectoren en jonge bedrijven innovatie-activiteiten af te zwakken. Concreet poneert de SERV drie actielijnen:

Vlaanderen piloteren in de top 5 van innovatieve kennisregio's

Reeds in het Pact 2020³³ werd de ambitieuze doelstelling naar voor geschoven om Vlaanderen in 2020 tot de top-5 van de kennisintensieve regio's op het vlak van geproduceerde en verdiende welvaart te laten behoren.

Het huidige regeerakkoord bevat een gelijkaardige ambitie en hoewel deze werd uitgesproken vóór de corona-uitbraak, blijft het voor de SERV een hoeksteen voor de verdere ontwikkeling van Vlaanderen als een performante, innovatieve regio.

32 SERV (2020) Advies 'Vlaamse screening buitenlandse directe investeringen. Coronacrisis verhoogt urgentie', Brussel, 7 mei 2020.

33 Vlaams Economisch Sociaal Overlegcomité (2009) Pact 2020: Een nieuw toekomstpact voor Vlaanderen, Brussel, 19 januari 2009.

Alleen door doorgedreven inspanningen in onder meer innovatie, O&O, de kennisinfrastructuur, innovatieverspreiding, onderwijs en levenslang leren zal Vlaanderen in staat zijn om na deze stap terug er twee vooruit te zetten. Pas dan zal Vlaanderen, dat volgens de RIS-score 2019 momenteel een strong+ innovator is op de 40ste positie, in eerste instantie de sprong kunnen maken naar de groep van innovation leaders waartoe ook Brussel behoort, om vervolgens gaandeweg naar de top 5 van innovatieve kennisregio's door te stoten. Een goed onderbouwde indicatorenset die als strategische gids en benchmark moet dienen voor de realisatie van de verwoorde ambitie, is daarbij een zeer nuttig beleidsinstrument om te monitoren, te evalueren, aan te sturen, bij te sturen en desgevallend te vernieuwen.

Een kwalitatieve invulling van de 1%-norm voor publieke O&O blijvend nastreven

Vlaanderen stond voor de coronacrisis op een zucht van de 3%-norm op het vlak van O&O-bestedingen. Op basis van de meest recente gegevens - opgevraagd via enquêtes in 2018 voor de bestedingsjaren 2016 en 2017 en verwerkt in 2019 - bedraagt die intensiteit voor 2017 2,89% van het bbp. Daarmee situeert Vlaanderen zich op de vijfde plaats binnen de EU. Koploper is Zweden met een O&O-intensiteit van 3,33% van het bbp.

De 3%-norm wordt uitgesplitst in inspanningen voor de overheid enerzijds (1%) en het bedrijfsleven anderzijds (2%). De publieke middelen zitten met 0,72% nog onder de doelstelling van 1% van het bbp. Gezien het evenwel om cijfers tot en met 2017 gaat, zit de grote budgettaire opstap 2019 van € 280 mln. vanuit de Vlaamse begroting nog niet in de cijfers.

Het is alleszins bemoedigend dat net als in maart er ook in april 2020 geen terugval bij VLAIO is in het aantal aanvragen voor onderzoek- & ontwikkelingsprojecten en kmo-groeisubsidies. In de periode tussen 16 maart en 27 april werden 84 aanvragen voor onderzoek- en ontwikkelingsprojecten ingediend. In dezelfde periode in 2019 waren er 49 aanvragen. Voor de kmo-groeisubsidie werden in de periode tussen 16 maart en 27 april 94 aanvragen ingediend, tegenover 53 in 2019. De innovatiemotor lijkt momenteel op een hoog toerental te blijven draaien.

In 2019 werden er alles samen 70.310 dossiers ingediend met een gevraagde steun van bijna € 224 mln. Dit jaar staat de teller van de ingediende dossiers momenteel al op 46.800 met een gevraagde steun van bijna € 192 mln.

De SERV zal het verdere verloop van de 3%- en de 1%-norm opvolgen, zodat de impact van de Coronacrisis op het O&O-groei-pad en de budgettaire en kwalitatieve beleidsklemtonen verduidelijkt worden.

Een veelbelovende piste om baanbrekende O&O en de vermarkting ervan in Vlaanderen een additionele impuls te geven, zijn de Important Project Common European Interest (IPCEI)-projecten (bv. batterij IPCEI-initiatief), de belangrijke projecten van gemeenschappelijk Europees belang, die financiering mogelijk maakt zowel voor O&O-trajecten met een uitgesproken vernieuwing als voor de eerste industriële toepassing (first industrial deployment) ervan om een snelle ontsluiting van de nieuwe ontwikkelingen naar de markt mogelijk te maken en de verankering van R&D en tewerkstelling in productieafdelingen in Vlaanderen te stimuleren. Vlaanderen zal wel moeten prioriteren inzake het inzetten op specifieke IPCEI.

De SERV waardeert dat de Vlaamse overheid haar divers arsenaal aan steuninstrumenten (o.m. subsidies, participaties, achtergestelde leningen ...) onverdroten heeft ingezet. Ex post zal het wel aangewezen de diverse ingezette steuninstrumenten op hun effectiviteit te onderzoeken. Dergelijk onderzoek kan, binnen de gegeven budgettaire context, het inzicht van de overheid verrijken over welke instrumenten welke doelgroep op de meest optimale wijze ondersteunen.

Het is niet alleen van belang om de uitgaven voor O&O op peil te houden, het onderzoek zelf moet vooruitstrevend zijn en inspelen op de snelle economische en maatschappelijke transformaties. Innovatiesteunmaatregelen moeten dan ook regelmatig worden geëvalueerd op hun impact en bredere return. Verschillende criteria spelen bij die evaluatie een rol³⁴.

³⁴ SERV (2015) Advies 'Herstructurering van het beleidsdomein Economie, Wetenschap en Innovatie', Brussel, 15 juni 2015.

Innovatieve en duurzame overheidsopdrachten als effectieve katalysator

Door de acute problemen en uitdagingen in de samenleving, verscherpt door COVID-19, in kaart te brengen en accuraat te omschrijven, kan de overheid haar dienstverlening hierop afstemmen en in functie daarvan, waar relevant, innovatieve en duurzame overheidsopdrachten uitschrijven. De SERV vraagt dat de nodige middelen worden vrijgemaakt om innovatieve en duurzame overheidsaanbestedingen uit te breiden bv. voor innovatieve producten en duurzame antwoorden op maatschappelijke behoeften. Gelet op de bijzondere positie van de kmo's in het Vlaams economisch weefsel dient bijzondere aandacht te worden besteed aan een grotere betrokkenheid van de kmo's bij aanbestedingsprojecten van de Vlaamse overheid.³⁵

Verder vraagt de SERV dat de Vlaamse overheid meer aandacht besteedt aan het opvolgen en monitoren van de aanbestedingspraktijk op basis van data, zowel kwantitatief als kwalitatief. Pas dan kan in kaart gebracht worden in welke mate innovatief en duurzaam aankopen wordt toegepast, welke budgettaire middelen ermee gemoeid zijn en in welke mate deze budgetten effectief een katalysator vormen voor de introductie van innovatieve en duurzame producten/diensten in de werking en dienstverlening van de Vlaamse overheid.

³⁵ SERV (2016) Advies 'Innovatief en duurzaam aanbesteden', Brussel, 7 maart 2016.

